

Ondergrondse gangen?!

De historische kelders en mogelijke ondergrondse gangen in Steenwijk

Naomi van Houten

Hogeschool Saxion Archeologie

Gemeente Steenwijkerland

Versie 2.2

23 januari 2024

Voorwoord

Tijdens mijn minor Schrijf Je Eigen Klassieker heb ik een manier gevonden om mijn passie voor schrijven en mijn passie voor geschiedenis (en archeologie) te combineren. Ik ben erg blij dat ik dit heb kunnen doorzetten in mijn afstudeerfase.

Graag wil ik een aantal mensen bedanken. Als eerste mijn begeleiders Hienke Alberts (vanuit gemeente Steenwijkerland) en Kris Brussen (vanuit Saxion) voor jullie tips, feedback en geduld. Liesbeth Hermans, Lucas Bennen en Hendrik Grooters van de Historische Vereniging van Steenwijk en Omstreken, voor jullie tijd, verhalen en extra informatie. Als laatst alle mensen (te veel om op te noemen) die hebben meegedacht, geluisterd, tips gegeven en die mij op allerlei andere manieren hebben geholpen: jullie worden heel erg gewaardeerd!

Samenvatting

In Steenwijk gaan al jaren verhalen over ondergrondse gangen rond. Tijdens de herontwikkeling van de musea in de stad, kwam het onderwerp weer boven. De gemeente Steenwijkerland wil graag een zo compleet mogelijk overzicht van de ondergrondse gangen en historische kelders die daarmee te maken hebben, aangevuld met nieuwe inzichten. Aan de hand van de informatie die hiermee wordt verzameld wordt een fictieverhaal geschreven voor jongeren. Dit om jongeren meer bij de stad te betrekken en leesvaardigheid te bevorderen.

In dit onderzoek gaat het om bestaande historische kelders in de binnenstad van Steenwijk en ondergrondse gangen die mogelijk bestaan.

Dit onderzoek heeft twee doelen. Het eerste is het verzamelen van informatie over de historische kelders en mogelijke ondergrondse gangen in Steenwijk. Het tweede doel is het schrijven van een fictieverhaal voor jongeren gebaseerd op deze informatie. Om dit doel te bereiken zijn een hoofdvraag en acht deelvragen opgesteld. De deelvragen met hun antwoorden worden hieronder eerst genoemd, daarna wordt de hoofdvraag beantwoord.

Wat kunnen mogelijke aanleidingen zijn geweest voor de aanleg van ondergrondse tunnels in Steenwijk wanneer gekeken wordt naar de geschiedenis van de stad Steenwijk?

De landschapsontwikkeling, stadsontwikkelingen en conflicten rondom de stad zijn in kaart gebracht. Aan de hand hiervan zijn drie mogelijke aanleidingen opgesteld voor de aanleg of het (opnieuw) in gebruik nemen van ondergrondse gangen. Dit zijn: de aanleg van de vestingwerken rondom de stad, de Tweede Wereldoorlog en Religie.

Wat is er al bekend in de literatuur over eventuele ondergrondse tunnels in Steenwijk?

De meeste literatuur geschreven over de ondergrondse gangen is afkomstig van de Historische Vereniging Steenwijk en Omstreken, voornamelijk een tweetal artikelen en een vermelding in een boek uit 1965. Literatuur over de geschiedenis is voornamelijk gebruikt om details uit de verhalen over ondergrondse gangen te controleren.

Welk informatie is te vinden in archeologische documentatie over eventuele tunnels/gangen in Steenwijk?

Voor deze vraag is gebruik gemaakt van rapporten van archeologische onderzoeken die hebben plaatsgevonden in de binnenstad van Steenwijk. Geen van deze onderzoeken benoemen ondergrondse gangen. Op de locaties van de ondergrondse gangen waar verhalen over verteld worden, is geen archeologisch onderzoek uitgevoerd. De enige uitzondering hierop is een radaronderzoek uitgevoerd in 2018 op de Markt. Hier zijn geen indicaties aangetroffen voor ondergrondse gangen, wat ondergrondse gangen onder de Markt lijkt tegen te spreken.

Welke informatie over eventuele gangen/tunnels valt er af te leiden aan de historische kelders zelf (bouwhistorisch)?

Om deze vraag te beantwoorden is een bezoek gebracht aan een aantal kelders. Geen van deze kelders had een duidelijke indicatie dat een ondergrondse gang daarvanuit zou lopen. Van twee kelders waar over verteld wordt dat ze toegang gaven tot een ondergrondse gang was een bezoek niet mogelijk. Eén is dichtgestort en de ander wordt gebruikt als opslag. Eén kelder had wel een dichtgemetselde opening in de vorm van een deur. Deze deur leidde vroeger naar een trap die direct naar de Markt ging.

Welke informatie is er te vinden over historische kelders en eventuele tunnels/gangen op historische kaarten?

Op geen van de historische kaarten werd de ondergrondse situatie weergegeven. De enige indicatie was op de kaart van Jacob van Deventer. Hierop stond op de locatie van een mogelijke gang een stippellijn die nergens anders op de kaart te zien was. Dit kan echter ook een looppad naar de deur van de kerk betekenen.

Welke verhalen gaan er rond over de tunnels/gangen bij de bewoners van Steenwijk?

Uit de verhalen kwamen zes ondergrondse gangen naar voren. Een gang van Markt 72 en 74 naar Markt 20 en vanaf daar naar de Grote Kerk. Een gang van Waagstraat 6 (de Waag) naar het overliggende pand. Een gang van een klooster binnen de stad naar een klooster buiten de stad.

een gang van Rams Woerthe naar de Kleine Kerk en een gang onder de voormalige Gasthuispoort. Alleen van de laatste is bevestigd dat deze echt bestaat.

Hoe verhoudt de situatie in Steenwijk rondom tunnels/gangen zich tot andere steden in Nederland op het gebied van archeologie en vertelde verhalen?

In Kampen en Grave zijn gangen onder de vestingwerken gevonden. Deze zijn te vergelijken met de gang onder de voormalige Gasthuispoort omdat ze allen onderdeel zijn van de vestingwerken. In Hoorn gingen verhalen rond over ondergrondse gangen. In 2015 is hier een oud rioleringsstelsel gevonden dat ooit onder de hele stad liep. Hiermee zijn de verhalen bevestigd.

Welke elementen uit de geschiedenis van Steenwijk, historische kaarten, archeologie, bouwgeschiedenis en verhalen over ondergrondse gangen kunnen gebruikt worden voor een verhaal voor jongeren?

De basis voor het fictieverhaal is een verhaal uit het beleg van 1581/1582 en de verhalen over de ondergrondse gangen. Matthijs Kiers heeft in de nacht door de Spaanse linies een brief van het stadsbestuur naar Kampen gebracht. Getracht is om zo dicht mogelijk bij de waarheid (of de vertelde verhalen) te blijven. Waar dat niet mogelijk was, bijvoorbeeld omdat het niet bekend was, is een deel fictie toegevoegd.

Welke (nieuwe) informatie is er beschikbaar over de historische kelders en eventuele ondergrondse gangen/tunnels in Steenwijk om te verwerken in een fictieverhaal voor jongeren?

Nieuwe informatie over historische kelders en ondergrondse gangen is beperkt. Wel is voor het eerst alle informatie, zowel verhalen als wetenschappelijk, verzameld in één onderzoek. Hierdoor was het mogelijk sommige details uit de verhalen te bevestigen of te weerleggen. Voor het fictieverhaal was veel informatie uit het onderzoek relevant. Uiteindelijk is gekozen om een klein stukje van de geschiedenis van Steenwijk te belichten en daarbij de ondergrondse gangen te integreren.

Het Verdrag van Faro stelt dat niet alleen erfgoed, maar ook wat daar mee gedaan wordt belangrijk is. Daardoor is niet het bestaan van de ondergrondse gangen belangrijk, maar vooral ook waar ze, en hun verhalen, voor gebruikt kunnen worden. In dit geval voor het bevorderen van de leesvaardigheid onder jongeren.

Naar aanleiding van dit onderzoek zijn enkele aanbevelingen gedaan. Ten eerste is het voor verder onderzoek nodig om objectief en wetenschappelijk onderzoek te doen naar de kwaliteit van de bronnen. Ten tweede kan verder geïntegreerd onderzoek bij nieuw opkomende verhalen waardevolle informatie opleveren. Ten derde is het belangrijk om ook andere doelgroepen dan hen die al geïnteresseerd zijn proberen enthousiast te krijgen voor dit onderwerp.

Voor de gemeente is het ten eerste belangrijk om met archeologische opgravingen rekening te houden met de mogelijkheid dat op sommige locaties ondergrondse gangen kunnen bestaan. Dit kan bijvoorbeeld door het op te nemen in het archeologisch beleid. Ten tweede is het aanbevolen bij waardstelling van de kelders in de binnenstad van Steenwijk rekening te houden dat deze mogelijk een onderdeel zijn van een groter geheel waardoor ze behoudenswaardiger zijn. Tot slot is aanbevolen dat de gemeente Steenwijkerwold een plan maakt wat zij precies wil met de ondergrondse gangen.

Inhoudsopgave

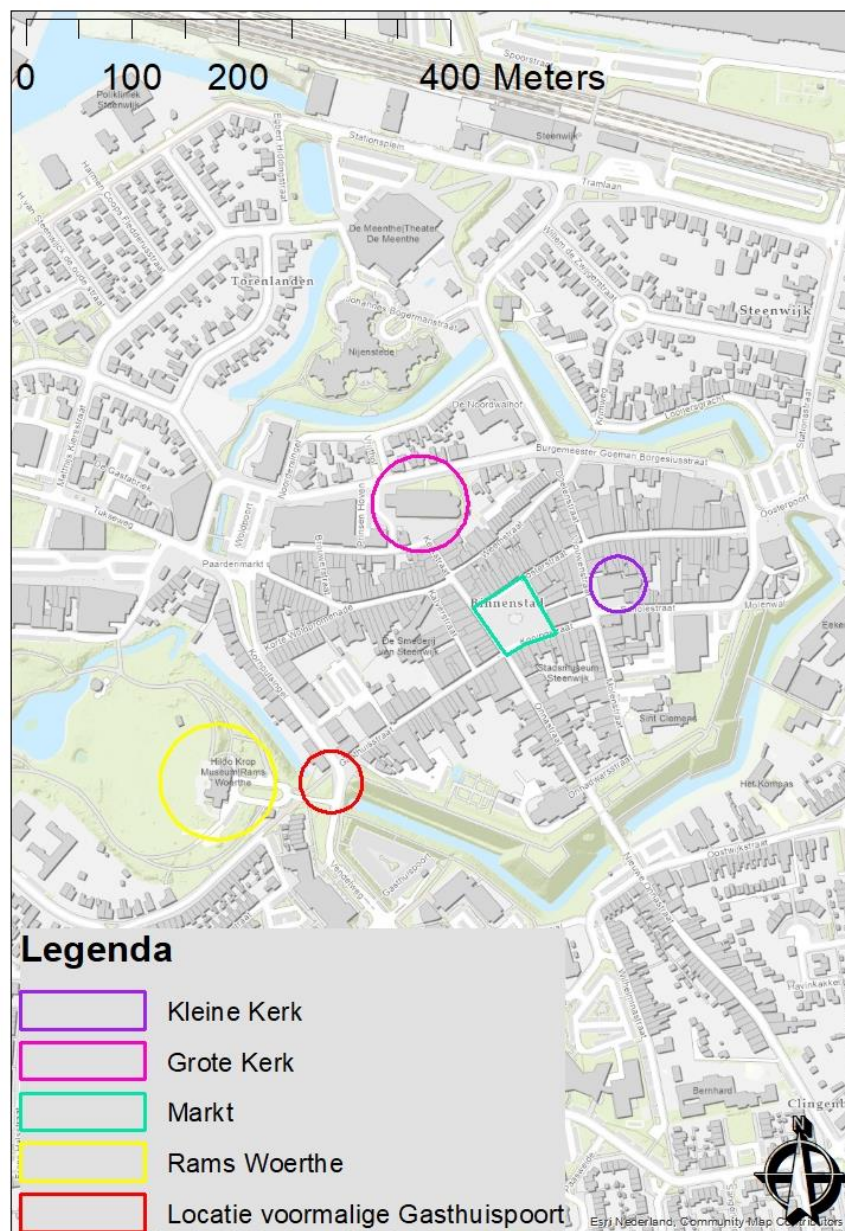
Voorwoord	2
Samenvatting.....	3
1. Inleiding	6
1.1 Definities.....	7
1.2 Maatschappelijk kader	7
1.3 Doelstelling en probleemstelling	8
1.4 Leeswijzer	9
2. Methoden en werkwijze.....	11
3. Resultaten	16
3.1 Gangen.....	16
3.1.1 Markt 20 naar Markt 72 en Markt 74.....	18
3.1.2 Waagstraat 6 naar het overliggende pand, (Waagstraat 15).....	19
3.1.3 Markt 48 naar de Kleine Kerk.....	20
3.1.4 Van klooster naar klooster	21
3.1.5 Vanuit Rams Woerthe naar de Kleine Kerk	23
3.1.6 Onder de Gasthuispoort.....	24
3.2 Geschiedenis van Steenwijk	25
3.2.1 Vroegste geschiedenis van Steenwijk	25
3.2.2 Vestingwerken	26
3.2.3 Strijd om Steenwijk.....	27
3.2.4 WO2.....	28
3.2.5 Historische kaarten.....	30
3.3 Steenwijk onder de grond	37
3.3.1 Archeologie binnen Steenwijk.....	37
3.3.2 Gespecificeerde archeologische verwachting.....	38
3.3.3 De kelders	39
3.4 Waardering van de gangen.....	46
3.5 Fictieverhaal	49
4. Conclusie.....	52
5. Reflectie	57
6. Aanbevelingen.....	59
7. Bronnenlijst.....	60
Literatuur	60
Afbeeldingsverantwoording	64
Bijlage 1	66

1. Inleiding

In de stad Steenwijk gaan al jaren verhalen rond over ondergrondse gangen. De meningen over of deze gangen ook werkelijk bestaan, liggen soms ver uit elkaar. Zoals een artikel uit 1997 het stelt: 'We vliegen elkaar in de haren met voor- en tegenstanders'.¹

Door de jaren heen zijn de ondergrondse gangen besproken in krantenartikelen, in het magazine 'Old Steenwijk' van de Historische Vereniging Steenwijk en Omstreken en bij de lokale omroep. Bij de herontwikkeling van de musea in Steenwijk kwam het onderwerp ondergrondse gangen weer boven en de gemeente Steenwijkerland, met als contactpersoon Hienke Alberts, wil graag een compleet overzicht van alle informatie over de vermeende ondergrondse gangen, en waar mogelijk deze informatie laten aanvullen met nieuwe inzichten.

Hieronder (Afbeelding 1) staat een kaart van de binnenstad van Steenwijk met daarin de plaatsen die veel besproken worden in dit onderzoek aangeduid in kleur.

AFBEELDING 1 BINNENSTAD STEENWIJK MET VEELBESPROKEN PLAATSEN IN KLEUR.

¹ Digibron.nl, Wel verhalen, maar geen bewijzen, z.d.

1.1 Definities

In de onderzoeksvraag en deelvragen van dit onderzoek wordt gesproken over historische kelders en ondergrondse tunnels/gangen. Met de historische kelders wordt hierbij bedoeld de oude kelders die zich onder andere onder de huizen aan de Markt bevinden. Deze kelders bestaan, hier is geen twijfel over.

Met ondergrondse tunnels/gangen wordt hierbij bedoeld de gangen die misschien bestaan. Volgens de Van Dale is de definitie van tunnels: 'ondergrondse gang voor een weg'.² De definitie van gangen is: 'gesloten, meestal overdekte weg: een *onderaardse gang*'.³ Hoewel beide termen in de onderzoeksvragen worden gebruikt is, om verwarring te voorkomen, in dit onderzoek vooral de term 'gang' gebruikt. Van het grootste deel van deze gangen is niet zeker of deze bestaan.

1.2 Maatschappelijk kader

Dat onderzoek naar ondergrondse gangen verschillende kanten op kan gaan is te zien in een artikel van de University of Pennsylvania. De auteur beschrijft twee sites in Pennsylvania waar een opgraving is gedaan, grotendeels vanwege de verhalen die bestaan over de locaties.

De eerste is Parvin Homestead. Eerdere bewoners van dit huis vertelden dat er tunnels onder de gebouwen zitten die te maken hadden met de Underground Railroad. Door een wegverbreding zouden deze in gevaar komen, dus werd een archeologische opgraving verricht op verschillende plekken op het terrein. De conclusie van deze opgraving was dat geen tunnels op het terrein aanwezig waren. Na het onderzoek bleven de verhalen over ondergrondse tunnels hier echter bestaan en werd het archeologische onderzoek zo verdraaid dat het in de verhalen over de tunnels van de Underground Railroad paste.⁴

De tweede site is het huis van Thaddeus Stevens en Lydia Hamilton Smith. Van Thaddeus Stevens en Lydia Hamilton Smith werd verteld dat zijn onderdeel waren van de Underground Railroad. Bij de opgraving is een cistern ontdekt waarin een dichtgemaakte opening te zien was. Achter deze opening bleek een korte tunnel te zijn. De conclusie was dat het mogelijk was om via de tunnel in de cistern te komen en dat dit gebruikt kon zijn als noodschuilplaats. Door dit te bevestigen als ondergrondse gang droeg het onderzoek wat toe aan de herinneringen en verhalen over Stevens en Hamilton Smith en de Underground Railroad.⁵

Beide waren ondergrondse gangen en toch zijn de uitkomsten van deze opgravingen heel verschillend. Na de eerste opgraving is bevestigd dat op die locatie geen ondergrondse gangen waren en toch bleef het plaatselijke geloof dat op die locatie ondergrondse tunnels zijn hardnekkig hangen. Daarentegen voegde de ontdekking van de gang bij het Stevenshuis een bevestiging toe aan lokale verhalen en herinneringen. Toch kwamen beide opgravingen (gedeeltelijk) voort uit de verhalen over ondergrondse gangen.⁶

Ook in Nederland is eerder onderzoek gedaan naar ondergrondse gangen. In Hoorn gingen al jaren verhalen rond in de stad over ondergrondse gangen.⁷ Toen in 2015 een heftige regenbui tot een gat in de straat leidden, werden deze verhalen bevestigd.⁸ Het bleek om een rioolstelsel te gaan dat in de 15^e eeuw is aangelegd. De gang loopt onder de Boterhal door en was daarom lastig te vervangen of verwijderen. Het werd dichtgemetseld en uiteindelijk vergeten. Tot de herontdekking in 2015.⁹

² Van Dale, z.d.-a.

³ Van Dale, z.d.-b.

⁴ Delle, 2008, pp. 73-79.

⁵ Delle, 2008, pp. 79-83.

⁶ Delle, 2008, pp. 73-83.

⁷ Schrickx, 2015a, p. 4.

⁸ Kerstens, 2015.

⁹ Schrickx, 2015a, pp. 4-7.

Na de ontdekking van deze gang is het tot het eerste gemeentelijk archeologisch monument van Hoorn benoemd.¹⁰ In 't Glop (de steeg waar de gang onder ligt) hangen borden met informatie over de gang. In de gang zelf is een trap en platform aangebracht waar mensen het onder begeleiding kunnen bezoeken.

Over de gang in Hoorn is een kinderboek geschreven dat monumentenzorg, bouwhistorie en archeologie samenbrengt. Dit kinderboek vormt ook de basis van een lespakket voor basisscholen (groep 3 t/m 8) waarbij ook een excursie mogelijk is. Het lespakket is ontwikkeld 'om het lokaal aanwezige erfgoed beleefbaar te maken'.¹¹

Deze vormen van aansluiting van het publiek bij erfgoed sluit ook aan bij principes van het Verdrag van Faro. Dit stelt dat 'erfgoed meer dan nu een functie kan hebben voor de samenleving'.¹² Dit kunnen initiatieven vanuit het publiek zijn¹³ (zoals de verhalen van de Underground Railroad die een reden waren voor de twee opgravingen die hierboven besproken zijn) of initiatieven vanuit een overheid of instelling om het publiek bij erfgoed te betrekken¹⁴ (zoals het lespakket van Hoorn waarbij basisschoolkinderen worden betrokken bij het erfgoed van hun stad). De ondergrondse gangen van Steenwijk vallen nu in de eerste categorie. De meeste informatie en aandacht komt momenteel vanuit de Historische vereniging van Steenwijk en Omstreken.

Daarbij is het ook belangrijk om naar een ander punt uit het verdrag van Faro te kijken: 'Niet alleen de historische plek zelf, het voorwerp, de traditie enz. is belangrijk, maar vooral ook de verschillende betekenissen en het gebruik ervan'.¹⁵ In dit onderzoek wordt niet alleen gekeken naar de verschillende informatie over de ondergrondse gangen binnen Steenwijk en in de rest van Nederland,

Faro stelt dat niet alleen het erfgoed zelf belangrijk is, maar ook het gebruik ervan. Het is een bron van ontwikkeling.¹⁶ In dit onderzoek wordt niet alleen gekeken naar alle informatie over de ondergrondse gangen, maar ook naar hoe de ondergrondse gangen gebruikt kunnen worden voor de ontwikkeling. Ze worden opgenomen in een fictieverhaal voor jongeren dat vervolgens gebruikt kan worden om een bijdrage te leveren aan de leesvaardigheid en het leesplezier van jongeren. De leesvaardigheid en het leesplezier van jongeren daalt in de afgelopen jaren.¹⁷ In 2022 concludeerde de Onderwijsinspectie dat een slechte leesvaardigheid kan leiden tot 'werkloosheid, lage lonen en beperkte carrièrekansen'.¹⁸

1.3 Doelstelling en probleemstelling

Het doel van dit onderzoek is het verzamelen van informatie over de historische kelders en mogelijke ondergrondse gangen in Steenwijk. Door historische, archeologische en bouwhistorische gegevens te combineren met veldbezoeken en verhalen van de bewoners van Steenwijk te vergelijken wordt een reconstructie opgesteld van mogelijke ondergrondse gangen. Gebaseerd op informatie verzameld in dit onderzoek is een kort fictieverhaal geschreven. Dit om de geschiedenis van de stad interessanter en bereikbaarder te maken voor jongeren. Gedeeltelijk om, net als in Hoorn, het erfgoed van de stad levend te houden. Steenwijk wordt omschreven als een vestingstad vol verhalen.¹⁹ De ondergrondse gangen is één van die verhalen. Daarbij is het

¹⁰ Schrickx, 2015b.

¹¹ *Glop: een reis door de tijd*, z.d.

¹² Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2023.

¹³ Burggraaf, 2022, p. 18.

¹⁴ Burggraaf, 2022, p. 18.

¹⁵ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2023.

¹⁶ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2023.

¹⁷ Kammer, 2023. NOS, 2019.

¹⁸ De Volkskrant, 2022.

¹⁹ *Ontdek de unieke verhalen en bezienswaardigheden van Steenwijk Vestingstad » Steenwijk Vestingstad*, z.d., *Steenwijk - Weerribben Wieden*, z.d.

belangrijk om lezen onder jongeren aan te moedigen omdat de leesvaardigheid onder de jongeren al jaren daalt.²⁰

Het bestaan van de ondergrondse gangen is niet één van de onderzoeksvragen. Dit is bewust gedaan, in overleg met de opdrachtgever, om het mysterie van de ondergrondse gangen in leven te houden en tegelijkertijd toch zo veel mogelijk informatie te verzamelen. Daarbij was tijdens dit onderzoek geen ruimte om archeologisch veldonderzoek te verrichten.

Voor dit doel is een hoofdvraag met acht deelvragen opgesteld. Bij de deelvragen is per deelvraag aangegeven of het om micro-, macro- of mesoniveau gaat.

Hoofdvraag:

Welke (nieuwe) informatie is er beschikbaar over de historische kelders en eventuele ondergrondse gangen/tunnels in Steenwijk om te verwerken in een fictieverhaal voor jongeren?

Deelvragen:

1. Wat kunnen mogelijke aanleidingen zijn geweest voor de aanleg van ondergrondse tunnels in Steenwijk wanneer gekeken wordt naar de geschiedenis van de stad Steenwijk? (*Meso*)
2. Wat is er al bekend in de literatuur over eventuele ondergrondse tunnels in Steenwijk? (*Micro*)
3. Welke informatie is te vinden in archeologische documentatie over eventuele tunnels/gangen in Steenwijk? (*Micro*)
4. Welke informatie over eventuele gangen/tunnels valt er af te leiden aan de historische kelders zelf (bouwhistorisch)? (*Micro*)
5. Welke informatie is er te vinden over historische kelders en eventuele tunnels/gangen op historische kaarten? (*Micro*)
6. Welke verhalen gaan er rond over de tunnels/gangen bij de bewoners van Steenwijk? (*Micro*)
7. Hoe verhoudt de situatie in Steenwijk rondom tunnels/gangen zich tot andere steden in Nederland op het gebied van archeologie en vertelde verhalen? (*Macro*)
8. Welke elementen uit de geschiedenis van Steenwijk, historische kaarten, archeologie, bouwhistorie en verhalen over ondergrondse gangen kunnen gebruikt worden voor een verhaal voor jongeren? (*Meso*)

1.4 Leeswijzer

In het hoofdstuk Methoden en Werkwijze zijn de onderzoeksmethoden opgesteld die gebruikt kunnen worden voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen. Daarna is per deelvraag beschreven hoe deze methoden toegepast kunnen worden en welke bronnen gebruikt kunnen worden voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen.

In het hoofdstuk Resultaten zijn de resultaten van het onderzoek beschreven. Het hoofdstuk start met de reconstructie van de ondergrondse gangen op basis van vertelde verhalen en relevante literatuur. Eerst wordt een kort overzicht gegeven van alle gereconstrueerde gangen. Hiervoor is een overzichtskaart gemaakt. Waar toepasselijk is ook een koppeling gemaakt tussen Steenwijk en plaatsen elders in Nederland. Bij elke gang (behalve 4, deze heeft geen duidelijke locatie) is een kaart gemaakt om de loop van de gang en de relevante panden te verduidelijken. Na de gangen wordt aan de hand van de geschiedenis van Steenwijk bekeken wat aanleidingen geweest kunnen zijn voor het aanleggen of (opnieuw in gebruik nemen van) ondergrondse gangen. Daarbij wordt ook gekeken naar de historische kaarten van het gebied. Ook hierbij wordt de link met elders in Nederland gelegd waar dat relevant is. Vervolgens komt de informatie uit de archeologische documentatie en de bouwhistorie van de kelders aan bod. Omdat informatie over

²⁰ Kammer, 2023.

de gangen door het hele hoofdstuk verspreid staat, wordt tot slot een waardering gegeven. Hierin staat per gang uit welke bronnen informatie wel en niet informatie bekend is samen met een korte samenvatting van de gevonden informatie. Tot slot wordt aan de hand van de verzamelde informatie uit de verschillende bronnen gekeken welke hiervan verwerkt kan worden in een fictieverhaal voor jongeren.

In het hoofdstuk Conclusie worden de onderzoeksvragen beantwoord. In het hoofdstuk Reflectie wordt gereflecteerd op het onderzoeksproces en de persoonlijke ontwikkeling tijdens dit onderzoek. Als laatste zijn in het hoofdstuk Aanbevelingen enkele aanbevelingen gegeven voor de gemeente Steenwijkerland en voor verder onderzoek.

2. Methoden en werkwijze

Verskillende methoden zijn gebruikt voor het beantwoorden van de deelvragen gesteld in het vorige hoofdstuk.

Onderzoeksmethoden

- Literatuuronderzoek, waaronder:
 - Kranten
 - Archeologische documentatie
 - Bouwhistorische rapporten
 - Historische kaarten
- Archiefonderzoek
- Inventariserend veldonderzoek

Werkwijze per deelvraag

1. Wat kunnen mogelijke aanleidingen zijn geweest voor de aanleg van ondergrondse tunnels in Steenwijk wanneer gekeken wordt naar de geschiedenis van de stad Steenwijk?

Voor het ontstaan en de vroegste geschiedenis van Steenwijk is gebruik gemaakt van het bureauonderzoek van de archeologische beleidskaart van Steenwijk samen met een onderzoeksrapport over Onnastraat 38-40 uit 2009. Deze informatie is aangevuld met het raadplegen van de bodemkaart, geomorfologische kaart en informatie vanuit DinoLoket.

Voor de periode van de middeleeuwen zijn niet veel primaire bronnen beschikbaar over Steenwijk. Dit heeft alles te maken met de grote stadsbrand in 1523. Het stadsarchief is toen volledig afgebrand, waardoor veel geschreven bronnen uit de middeleeuwen verloren zijn gegaan. Daarbij zijn in de binnenstad niet veel archeologische onderzoeken gedaan waardoor ook minder archeologische informatie beschikbaar is.

Voor de ontwikkelingen van de vestingwerken rondom de stad kan gebruik gemaakt worden van het boek 'Atlas van historische vestingwerken in Nederland. Overijssel en Gelderland' uit 2019.

In 2009 is door de Historische Vereniging Steenwijk en Omstreken het boek 'Steenwijk Vestingstad' uitgegeven. Hierin worden aspecten uit de geschiedenis van Steenwijk belicht. Voornamelijk het hoofdstuk over de conflicten rondom Steenwijk geeft veel informatie over de geschiedenis van Steenwijk na 1500.

Voor de gebeurtenissen in Steenwijk tijdens de Tweede Wereldoorlog, is het boek 'Steenwijk in 40-45' relevant. Hierin zijn verhalen van bewoners van Steenwijk tijdens de Tweede Wereldoorlog verzameld. Daarnaast kan er contact opgenomen worden met Hendrik Grooters lid van de Historische Vereniging en in bezit van een persoonlijk archief over de Tweede Wereldoorlog en Lucas Bennen, die in veel kelders in de binnenstad van Steenwijk is geweest en veel bewoners heeft gesproken met de vraag of zij nog extra informatie weten die in de beschikbare literatuur nog niet is gevonden. Verder kan er gebruik gemaakt worden van websites die informatie over de Tweede Wereldoorlog verzamelen en die linken aan steden. Voorbeelden hiervan zijn mijnstadmijndorp.nl en oorlogsbronnen.nl.

Delpher kan gebruikt worden voor het vinden van relevante oude (vanaf 1618) kranten, documenten en artikelen. Daarbij zijn de volgende zoektermen van toepassing:

- Steenwijk
- Gangen
- Gang
- Tunnels
- Tunnel
- Kelder

2. Wat is er al bekend in de literatuur over eventuele ondergrondse tunnels in Steenwijk?

Het startpunt voor deze onderzoeksvraag is de literatuur en informatie die al verzameld en geschreven is door leden van de Historische Vereniging Steenwijk en Omstreken. Deze literatuur is het meest direct gefocust op Steenwijk zelf. 'Het verleden herleeft: de geschiedenis van de oude vestingstad Steenwijk' van G.M. Laar geeft een overzicht van de geschiedenis van Steenwijk. Omdat dit boek echter uit 1974 komt, kan sommige informatie wat verouderd zijn en kan er informatie missen. Daarom is het belangrijk om informatie uit deze bronnen ook te controleren aan de hand van andere bronnen. Voor verdere aanvulling kunnen de boeken die ook gebruikt worden voor het beantwoorden van deelvraag 1 ook voor deze deelvraag van toepassing zijn.

Aanvullend op deze bronnen zijn het gemeentearchief, het Nationaal Archief en Delpher. De volgende zoektermen kunnen hiervoor gebruikt worden:

- Steenwijk
- Gangen
- Gang
- Tunnels
- Tunnel
- Kelder

3. Welk informatie is te vinden in archeologische documentatie over eventuele tunnels/gangen in Steenwijk?

Hierbij wordt gebruik gemaakt van Dans Easy om de rapporten te vinden van de archeologische onderzoeken die in Steenwijk gedaan zijn. De rapporten van onderzoeksgebieden die meer dan 1 kilometer buiten de binnenstad liggen worden hierbij niet meegenomen. Dit heeft geresulteerd in de volgende rapporten:

- Oostwijkstraat: Steenwijk, Oostwijkstraat Gemeente Steenwijkerland (Ov.) Een Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek.
- Onnastraat: Archeologische Rapporten Oranjewoud 2009/09 Bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek in plangebied Onnastraat 38/40 te Steenwijk
- Gasthuispoort 1: Steenwijk, Gasthuispoort (gemeente Steenwijkerland, Ov.) Een Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek
- Gasthuispoort 2: Steenwijk, Gasthuispoort II (Gemeente Steenwijkerland, Ov.) Een Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek
- Achter de musea: Plangebied Markt 56, 60 en 64 en Onnastraat 3 en 7 te Steenwijk Gemeente Steenwijkerland Archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek
- Woldpoort: Plangebied Markt 56, 60 en 64 en Onnastraat 3 en 7 te Steenwijk Gemeente Steenwijkerland Archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek
- Loopbrug station: Bureauonderzoek Loopbrug station Steenwijk

Deze vallen binnen de inperkingen van het onderzoeksgebied (binnenstad of 1km er buiten) en kunnen relevante informatie bevatten. Uit deze onderzoeken is een selectie gemaakt waarbij onderzoeken waarvan het onderzoeksgebied te ver buiten de locatie van de mogelijke gangen ligt niet zijn meegenomen. Dit gaat om de archeologische onderzoeken hierboven aangeduid met: Oostwijkstraat, Onnastraat en Loopbrug Station

Oude rapporten die niet beschikbaar zijn via Dans Easy, zijn mogelijk nog te vinden in de bibliotheek van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed of het Gemeentearchief van Steenwijkerland. Bijvoorbeeld een rapportage van de verbouwing van de kerk, waarvan een rapport zou moeten bestaan.

Van de ondergrondse gang die gevonden is bij werkzaamheden in de jaren '50²¹, is geen archeologische documentatie. Over deze gangen bestaan alleen krantenartikelen uit die tijd. Deze zijn geraadpleegd via Delpher.

²¹ "Onderaardse gang ontdekt", 1959.

Om dit onderzoek een grotere koppeling met archeologie te geven wordt een gespecificeerde archeologische verwachting opgesteld volgens de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) versie 4.1, protocol 4002. Hierbij wordt per vindplaats (in dit geval de ondergrondse gangen in zijn geheel) beschreven aan de hand van de volgende punten

1. Datering, minimaal in hoofdperioden (zoals Paleolithicum, Mesolithicum etc.)
2. Complextype (zoals nederzetting, grafveld, akkerlaag etc. (landbodems) c.q. bouwwerk (bv. kademuur), scheepswrak, vliegtuig, verdrinken landschap etc. (waterbodems))
3. Omvang
4. Diepteligging (ook zichtbaar/niet-zichtbaar)
5. Gaafheid en conservering
6. Locatie (eventueel met aanduiding in welk deelgebied)
7. Uiterlijke kenmerken (artefacten en type indicatoren)
8. Mogelijke verstoringen (waaronder ook veranderingen, veroorzaakt door post- depositionele processen)
9. Indien sprake is van een scheepswrak: • functie (vrachtschip, visserschip e.d.); • type (kogge, aak-achtig e.d.).²²

Punt 9 wordt niet meegenomen aangezien geen sprake is van een scheepswrak.

4. Welke informatie over eventuele gangen/tunnels valt er af te leiden aan de historische kelders zelf (bouwhistorisch)?

Voor het beantwoorden van deze deelvraag is gebruik gemaakt van twee methoden. In de eerste plaats de veldbezoeken van de kelders die nog toegankelijk zijn. Het bezoeken van de kelders heeft drie doelen:

- Documenteren van de kelder d.m.v. foto's (wanneer mogelijk).
- Documenteren van de kelder a.d.h.v.: staat van de kelder, algemene omschrijving van de ruimte, bouwmaterialen, en eventuele opvallende aspecten.
- Wanneer sporen van eventuele ondergrondse gangen zichtbaar zijn in de kelder (dichtgemetselde openingen, luiken etc.) deze beschrijven en fotograferen.

Daarnaast is een aantal bouwhistorische rapporten beschikbaar. Deze zijn opgesteld voor de herindeling van de musea in Steenwijk. Deze rapporten zijn onder andere opgesteld voor de panden aan Markt 56, Markt 60, Markt 64, en Onnastraat 7.

Een aantal van de panden waarvan de kelder wordt besproken in dit onderzoek, is een monument. Voor meer informatie over deze panden kan gebruik worden gemaakt van het boek 'Monumenten in Nederland: Overijssel' en het monumentenregister van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

5. Welke informatie is er te vinden over historische kelders en eventuele tunnels/gangen op historische kaarten?

Een aantal historische kaarten worden besproken in 'Atlas van historische vestingwerken in Nederland. Overijssel en Gelderland' in het hoofdstuk over Steenwijk. Topografische kaarten vanaf 1815 zijn beschikbaar op Topotijdreis.nl. Deze hebben niet genoeg detail om informatie uit de binnenstad te kunnen aflezen, maar geven wel informatie over de ontwikkeling van de stad. Bij historische kaarten moet altijd rekening gehouden worden met fouten op de kaart.

In 1592 is een schets gemaakt van het beleg en de verovering van Steenwijk door prins Maurits.²³ Hierop zijn voornamelijk de verdedigingswerken van de stad te zien. In de binnenstad is alleen een aantal straten en de drie kerken ingetekend. Deze kaart is hierom niet geschikt voor informatie over kelders en mogelijke gangen en is niet meegenomen in het onderzoek. De kaart

²² SIKB, 2018.

²³ de Kruijf et al., 2019, p. 129.

die Jacob van Deventer rond 1560 gemaakt heeft²⁴, is gedetailleerder en daarom wel geschikt. Dit geldt ook voor de kaart van Johan van den Kornput uit 1581 en de kaart van Joan Blaeu uit 1649.

6. Welke verhalen gaan er rond over de tunnels/gangen bij de bewoners van Steenwijk?

Om deze deelvraag te beantwoorden wordt een gesprek in gepland met leden van de Historische Vereniging Steenwijk en Omstreken. Zij houden zich bezig met de ondergrondse gangen in Steenwijk. Naast de verhalen die zij kunnen vertellen, hebben ze mogelijk ook extra informatie.

Lucas Bennen heeft in 2015 een artikel geschreven in het tijdschrift van de vereniging. Dit artikel gaat in op de kelder van het huis aan Markt 74.

In 1995 is in hetzelfde tijdschrift een artikel van Piet van Zanten verschenen. Dit artikel gaat volledig in op de verschillende verhalen over ondergrondse gangen.

In 1989 zond de Stichting Lokale Omroep Steenwijk (SLOS) radioprogramma's uit waarbij verhalen over ondergrondse gangen verzameld werden door de presentator. Mensen belden in met hun eigen verhalen en de presentator heeft ook een aantal van de kelders bezocht. De cassettes met de opnamen van deze programma's zijn in het bezit van de Historische Vereniging Steenwijk en Omstreken en Liesbeth Hermans heeft deze opnames getranscribeerd.

7. Hoe verhoudt de situatie in Steenwijk rondom tunnels/gangen zich tot andere steden in Nederland op het gebied van archeologie en vertelde verhalen?

Verschiedende steden in Nederland zijn in de laatste jaren in het nieuws geweest met verhalen over ondergrondse gangen. Dit soort informatie belandt vaak in lokale kranten, zoals bijvoorbeeld de Gelderlander. Een zoektocht door dit soort kranten leverde een tweetal gangenstelsels op die te koppelen zijn aan de tijd van de Tachtigjarige Oorlog.

Hoorn in 2015. In Hoorn gingen ook geruchten rond over ondergrondse gangen onder de stad. Bij een enorme regenbui verzakte in 2015 een deel van de straat. Onder de straat bevond zich een gangensysteem.

Kampen in 2023. Deze gangen zijn te koppelen aan een bastion dat onderdeel was van de vestingwerken van de stad.

Onder Maastricht loopt een ondergronds gangensysteem van 11 kilometer. De ondergrond in Maastricht is echter zo verschillend met de ondergrond in Steenwijk, dat deze gangen niet meegenomen zijn in dit onderzoek.

In Grave zijn ook ondergrondse gangen ontdekt. Over deze gangen is weinig informatie bekend. Desondanks worden ze wel meegenomen in dit onderzoek omdat ze overeenkomsten vertonen met de gangen in Steenwijk.

Informatie over gebruik van ondergrondse ruimtes tijdens de Tweede Wereldoorlog was vooral beschikbaar in artikelen in lokale kranten (De Gelderlander, Tubantia), websites die verhalen over de Tweede Wereldoorlog verzamelen en websites van de locaties zelf. Ook voor deze deelvraag kan gebruik gemaakt worden van het boek 'Steenwijk in 40-45'.

8. Welke elementen uit de geschiedenis van Steenwijk, historische kaarten, archeologie, bouwhistorie en verhalen over ondergrondse gangen kunnen gebruikt worden voor een verhaal voor jongeren?

Deze deelvraag wordt als laatste beantwoord, na alle informatie van de verhalen over ondergrondse tunnels, de geschiedenis, historische kaarten, archeologie en bouwhistorie is verzameld. Aan de hand van al deze informatie wordt per categorie bekeken welke informatie geschikt is voor een fictie verhaal en welke informatie daar niet geschikt voor is. Daarbij wordt een overzicht gegeven van de informatie waarop het fictieverhaal uiteindelijk gebaseerd is en een overzicht van de delen van het fictieverhaal die pure fictie zijn. Aan de hand van deze deelvraag wordt het fictieverhaal (het product) geschreven.

²⁴ Van Deventer, 2016.

Bronkritiek

Niet alle bronnen in dit onderzoek zijn wetenschappelijk. Daarom is het nodig kritisch te zijn op de bronnen die gebruikt worden. Het gaat hierbij voornamelijk de bronnen die gebruikt worden voor de verhalen over ondergrondse gangen. Het is hierbij belangrijk dat, waar mogelijk, de details die uit deze bronnen komen gecontroleerd worden aan de hand van wetenschappelijke bronnen.

3. Resultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten van het onderzoek beschreven.

3.1 Gangen

Aan de hand van de bronnen benoemd in hoofdstuk 2. Methode en Werkwijze, is een aantal mogelijke onderaardse gangen vastgesteld.

1. Markt 20 naar Markt 72²⁵ en Markt 74²⁶ (en vanaf Markt 20 naar de Grote Kerk via de Kerkstraat²⁷)
2. Waagstraat 6 naar het overliggende pand, (Waagstraat 15)²⁸
3. Markt 48 via de Koningsstraat naar de Kleine Kerk²⁹
4. Een gang tussen twee kloosters, één binnen de stad en één buiten de stad, locatie onbekend³⁰
5. Vanuit Rams Woerthe (waar in sommige verhalen vroeger een klooster stond) via de Gasthuisstraat, over de Markt (eventueel via Markt 48), de kelder van 't Geveltien (Markt 76) en andere panden (niet nader benoemd) naar de Kleine Kerk³¹

Daarbij is ook een gang benoemd waarvan het bestaan in de jaren '50 is bevestigd. Een deel van de gang is gevonden bij werkzaamheden.³² Het gaat om de laatste gang:

6. Een gang onder de voormalige Gasthuispoort³³

Aan de hand van deze verhalen zijn kaarten opgesteld die ter illustratie dienen. Een overzicht van alle gangen is weergegeven op Afbeelding 2 op de volgende pagina.

Met behulp van literatuur, archeologische documentatie, oude kaarten en de informatie die af te leiden valt van de kelders zelf (door bezoek op locatie of bouwhistorische rapporten) worden deze verhalen vervolgens belicht.

²⁵ Bennen, 2015, pp.126-132.

²⁶ van Zanten, 1997.

²⁷ van Zanten, 1997. Bennen, 2015.

²⁸ L. Bennen, L. Hermans, H. Grooters, persoonlijke communicatie, 1 december 2022)

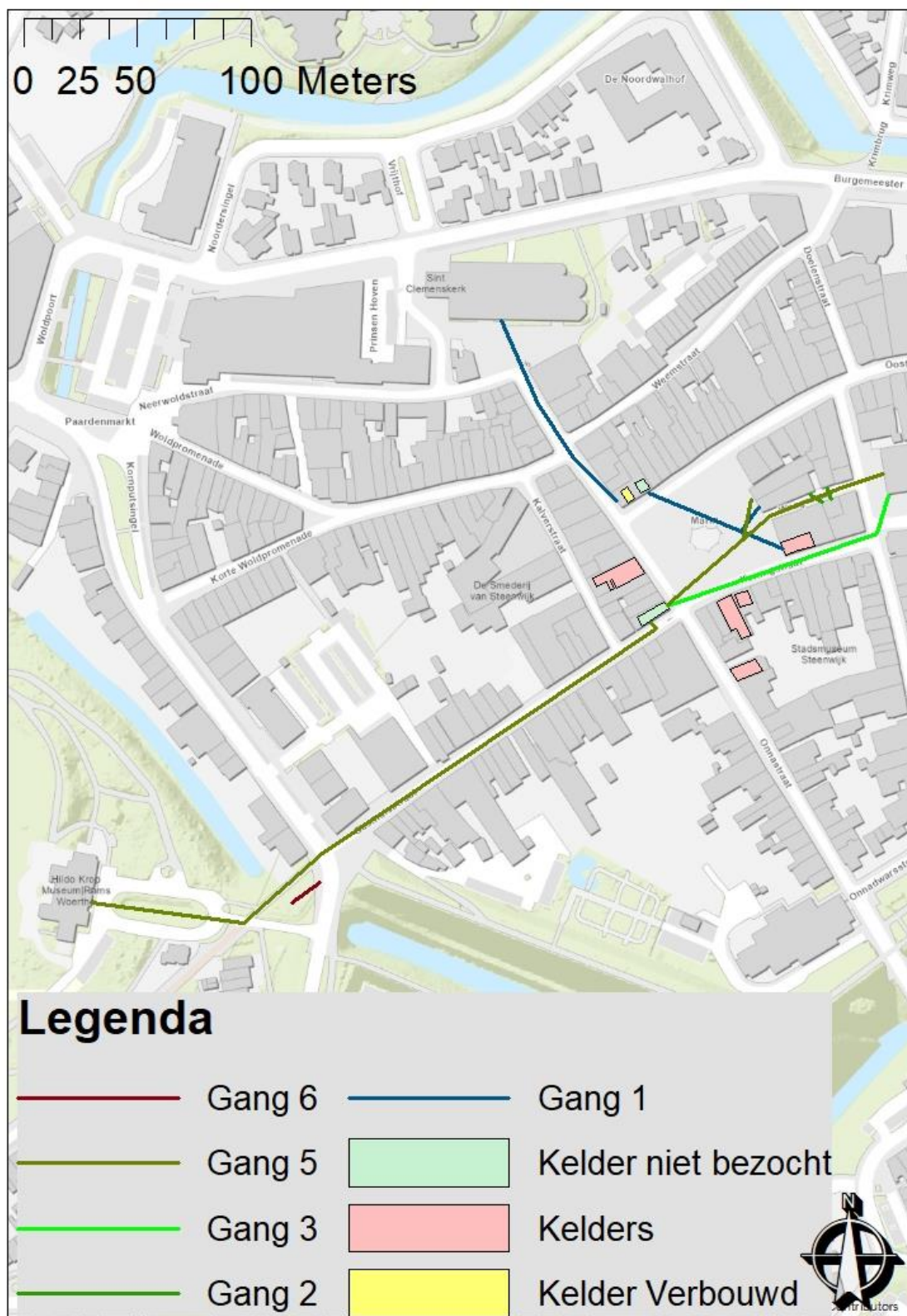
²⁹ van Zanten, 1997.

³⁰ van Zanten, 1997.

³¹ van Zanten, 1997.

³² "Onderaardse gang ontdekt", 1959.

³³ "Onderaardse gang ontdekt", 1959.

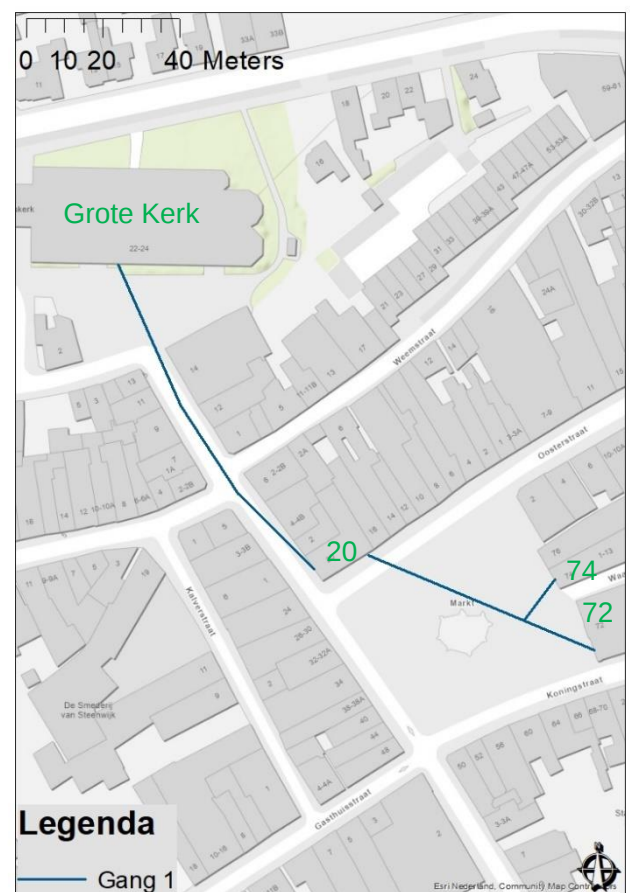
AFBEELDING 2 MOGELIJKE ONDERGRONDSE GANGEN IN STEENWIJK

3.1.1 Markt 20 naar Markt 72 en Markt 74

Een gang zou lopen van Markt 20 naar Markt 72³⁴ met ergens onder de Markt een splitsing naar Markt 74³⁵ (zie Afbeelding 3). Dit is de enige ondergrondse gang die in dit onderzoek naar voren is gekomen waarbij de verhalen³⁶ vertellen dat er ook werkelijk mensen in de gang geweest zijn. Dit waren politieagent genaamd Sibma³⁷ en zijn zwager Kuiper. Dit verhaal werd verteld door de moeder van de auteur van 'Dat Huus opten Kelre'. Het waren herinneringen uit haar kindertijd. De auteur stelt de datum van deze verkenning van de gang dan ook ergens in de jaren '30 of '40. De gang werd als gevaarlijk bestempeld en dichtgestort³⁸. De gang zou vanaf Markt 20 ook nog doorlopen naar de Grote Kerk³⁹.

Fotojournalist en amateurhistoricus Henk Bruinenberg schrijft in zijn boek "Duizend jaar Steenwijk" dat Markt 74, Markt 72 en Markt 20 de locaties waren van voormalige raadhuisen. Hij beschrijft het oudste raadhuis als gelegen op de hoek van de Waagstraat en de Markt (locatie van Markt 74) in 1504 tot deze in 1523 afbrandde met de inval van Gelderse troepen. Daarna is er een tijdelijk raadhuis geweest op de hoek van de Kerkstraat en de Markt (locatie van Markt 20). Voordat het verplaatste naar de hoek van de Koningsstraat en de Markt (locatie van Markt 72).⁴⁰ Markt 72 was verder ook de locatie van het politiebureau, de brandweer en het kantongerecht huisde.⁴¹ Na de brand van 1523 is het pand hersteld of opnieuw gebouwd en huisde later het stadswijnhuis en de stadsherberg⁴². Bruinenberg gelooft echter niet in het bestaan van onderaardse gangen.⁴³

Over deze gang wordt gezegd dat het manshoge gangen waren.⁴⁴ Dit zou betekenen dat de gangen tussen de 1.80m en 2m hoog zouden zijn. Echter wordt in het verhaal van de politieman Sibma verteld dat er een instorting in de gang heeft plaatsgevonden waardoor het niet mogelijk was om de gang volledig uit te lopen.⁴⁵ Zelfs als maar de helft van de gang gevuld was door deze instorting zou dat toch betekenen dat er ergens een meter materiaal onder de Markt was weggevallen. Tijdens dit onderzoek is daarentegen geen melding (krantenartikelen, etc.) gevonden van een gat of deuk in de bestrating van de Markt.

AFBEELDING 3 LOCATIE GANG MARKT EN GROTE KERK

³⁴ van Zanten, 1997.

³⁵ Bennen, 2015, pp.126-132.

³⁶ Bennen, 2015, pp.126-132, van Zanten, 1997.

³⁷ van Zanten, 1997.

³⁸ Bennen, 2015, pp.126-132.

³⁹ van Zanten, 1997.

⁴⁰ Bruinenberg, 1965, pp. 310-320.

⁴¹ Stenvert et al., 1998, pp. 250-259.

⁴² Stenvert et al., 1998, pp. 250-259.

⁴³ Bruinenberg, 1965, pp. 319.

⁴⁴ Bulsink, 1989.

⁴⁵ Bennen, 2015, pp.126-132.

3.1.2 Waagstraat 6 naar het overliggende pand, (Waagstraat 15)

Deze gang kwam naar voren tijdens het gesprek met de Historische Vereniging Steenwijk en Omstreken in december 2022. Deze gang is een van de kortste van de gangen die in dit hoofdstuk besproken worden, van de ene kant van de straat direct naar het overliggende pand. Opvallend is dat het ook hier om een pand met een gemeentelijke functie gaat. Waagstraat 6 was de stadswaag.

Bruinenberg stelt in zijn boek dat het verhaal ging dat dankzij deze gang men in het raadhuis (dat toen Markt 72 geweest zou moeten zijn) snel een borreltje kon halen in het stadswijnhuis (dat toen aan Markt 74 gevestigd was) zonder dat iemand het doorhad.⁴⁶ Dit zou de gang wel veranderen. Het pand recht tegenover de Waag is Waagstraat 15, maar het stadswijnhuis bevond zich aan Markt 74. Dit pand bevindt zich, zoals op Afbeelding 4 te zien is, schuin tegenover de Waag, niet recht tegenover.

Als dit zo geweest is, waarom was deze gang nodig als er al een gang tussen de raadhuisen was? Was het simpelweg omdat dit de kortste route was? Was de gang onder het Marktpllein toen al ingestort, of in onbruik geraakt en vergeten?

Daarbij is in het artikel van Bennen alleen een dichtgemetselde opening aan de Marktzijde benoemd, niet ook één aan de kant van de Waagstraat. Dit is echter niet meer te controleren aangezien de kelder is volgestort.⁴⁷

AFBEELDING 4 LOCATIE GANG WAAGSTRAAT

⁴⁶ Bruinenberg, 1965.

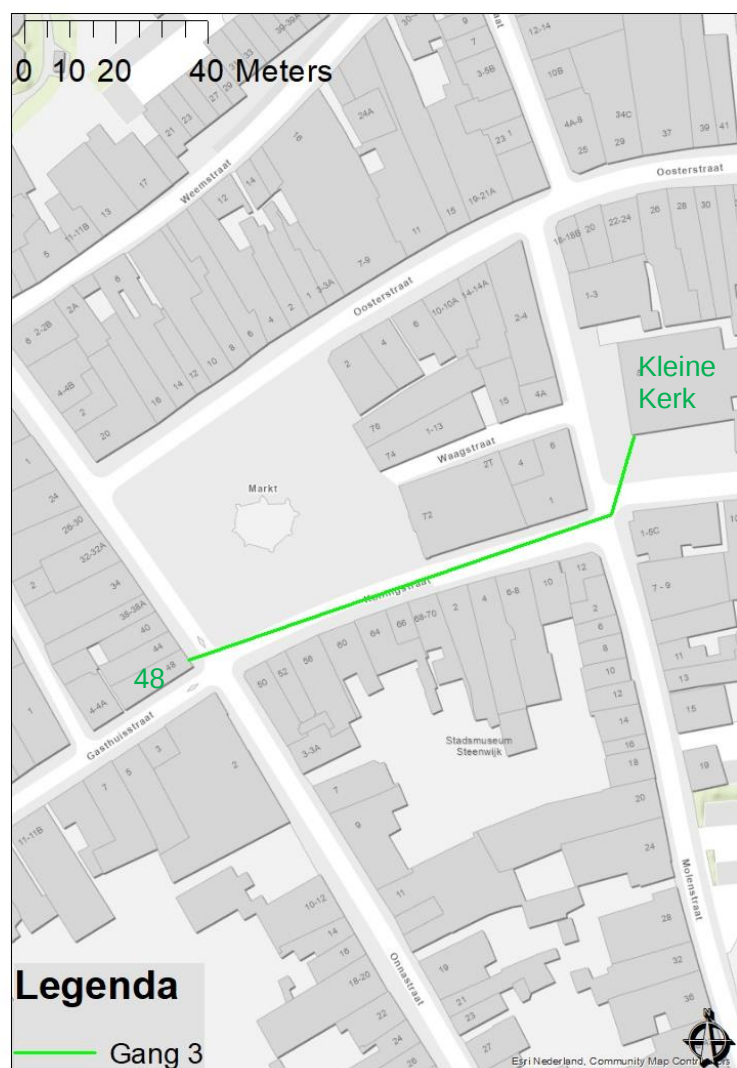
⁴⁷ Bennen, 2015, pp.126-132.

3.1.3 Markt 48 naar de Kleine Kerk

Bakkerij Steenstra was 55 jaar gehuisvest in het pand van Markt 48. De bakkerij is gesloten in 2022.⁴⁸ De eerdere eigenaar van het pand heeft Steenstra verteld dat er vanuit de kelder vroeger een gang liep, waarvan je nu alleen nog de dichtgemetselde opening kon zien. Deze gang zou via de Koningstraat naar de Kleine Kerk lopen (zie Afbeelding 5).⁴⁹ De kelder wordt nu gebruikt voor opslag en was daardoor niet te bezoeken.⁵⁰

Ook wordt verteld dat bij graafwerkzaamheden voor het pand gewelven zijn gevonden die vervolgens stukgeslagen zijn.⁵¹ Niet gespecificeerd wordt er wat voor gewelven dit zijn en wat de afmetingen hiervan waren. De gevonden gewelven zouden bijvoorbeeld een deel van een oud gemetseld rioolstelsel kunnen zijn of, wanneer dicht genoeg bij het gebouw werd gegraven, zelfs de buitenkant van de dikke keldermuren zelf. Dit is helaas niet meer na te gaan aangezien details hierover niet terug te vinden zijn. Ook is het niet bekend in hoeverre de grond hier verstoord is en of gravend onderzoek hier uitvoeren nog informatie op kan leveren.

Dat oude rioolstelsels nog aanwezig kunnen zijn in de ondergrond werd in 2015 in Hoorn ontdekt. Daar ontstond na heftige regenval een gat in de bestrating. Daaronder vonden archeologen een stuk van een oud overdekt rioolstelsel, wat op andere plaatsen in de stad ingestort is. Het riool loopt onder een ziekenhuis uit 1563. Ook in Hoorn gingen verhalen rond over ondergrondse gangenstelsels, die zijn met de ontdekking van het gangensysteem dus bevestigd.⁵²

AFBEELDING 5 LOCATIE GANG MARKT EN KLEINE KERK

⁴⁸ De Bone, 2022.

⁴⁹ van Zanten, 1997.

⁵⁰ H. Alberts, persoonlijke communicatie, 4 april 2023.

⁵¹ van Zanten, 1997.

⁵² Kerstens, 2015.

3.1.4 Van klooster naar klooster

Vanuit de Grote Kerk zou onder de stadswal een gang naar buiten lopen en zo een nonnenklooster met een monnikenklooster verbinden. Een van de kloosters zou binnen de stad zijn en een buiten de stad.⁵³ Welke van deze binnen en welke zich buiten de stad bevinden is niet duidelijk. Ook zijn de locaties van deze kloosters niet nader benoemd. Mogelijk is nog een koppeling te maken met het verhaal van de gang die vanaf Rams Woerthe loopt, die hierna nog besproken wordt, aangezien deze verhalen soms zeggen dat waar nu Rams Woerthe staat, vroeger een klooster was. Dit zou dan het klooster buiten de stad kunnen zijn.

Voor een klooster binnen Steenwijk zijn geen aanwijzingen gevonden. Rondom Steenwijk waren wel een aantal kloosters.

De Voorzienigheid, Steenwijkerwold

Dit klooster is gesticht in 1893 door pastoor Christiaan Muitevan. Dit klooster was in gebruik tot 1991. Het heeft onder andere vluchtelingen en een school gehuisd. Later is het klooster afgebroken en tegenover is een monument geplaatst.⁵⁴

Dit klooster lag op ongeveer 5 km afstand van Steenwijk.

Sint Janskamp en Clarenberg, Sint Jansklooster

In 1399 werd door Johannes van Ommen de gemeenschappen 'Broeders des Gemeenen Levens' en de 'Zusters des Gemeenen Levens' gesticht. Ze kwamen bekend te staan onder de naam Sint Janskamp. In 1405 vestigde zich in de buurt (ten oosten van Vollenhove) een vrouwengemeenschap dat de naam Clarenberg kreeg.⁵⁵ Vanaf de 15^e eeuw ontstond hier omheen een nederzetting met de naam Sint Jansklooster.⁵⁶ Tijdens het beleg van Steenwijk (1581) in de Tachtigjarige Oorlog werd Sint Janskamp verwoest, alle bezittingen gingen naar de Staten van Overijssel. In het hedendaagse landschap is alleen nog een oud muurtje te zien. Clarenberg is ook verwoest, hiervan bleven de resten van de muren alleen nog in archeologische context bewaard.⁵⁷

Sint Jansklooster ligt op ongeveer 17 km afstand van Steenwijk.

Benedictijnenabdij Heilige Maria, Ruinen

Dit klooster heeft van 1141 tot 1325 in Ruinen gestaan tot het verhuisde naar De Wijk.⁵⁸ Van 1141 tot 1206 is de Grote Kerk van Steenwijk in het bezit geweest van het klooster in Ruinen.⁵⁹ De oude kelders van het klooster bestaan nog en zijn in 1996 gerestaureerd.⁶⁰

Dit klooster lag op ongeveer 19 km van Steenwijk.

Zwartewatersklooster, tussen Hasselt en Zwartsluis

In 1233 werd het klooster Mariëenberg gesticht. Dit stond bekend onder de naam Zwartewatersklooster. Het hield zich bezig met het bewerken van het land en het ontginnen van het hoogveen. Rond 1580, na de Reformatie, zijn de nonnen naar het nabijgelegen Mariaklooster in Hasselt gevlucht. Ze waren niet meer in staat om alles te onderhouden en dit betekende het einde van het Zwartewatersklooster.

⁵³ van Zanten, 1997.

⁵⁴ Stichting Monument "De Voorzienigheid" Steenwijkerwold, z.d.

⁵⁵ Sint Janskamp en Clarenberg, z.d.

⁵⁶ In de brand, z.d.

⁵⁷ Sint Janskamp en Clarenberg, z.d.

⁵⁸ Nip, z.d.

⁵⁹ Halbertsma, 1978.

⁶⁰ Nationaal Park Dwingelderveld, z.d.

Dit klooster lag op ongeveer 25 km afstand van Steenwijk.

Met uitzondering van het klooster in Steenwijkerwold, liggen de hierboven besproken kloosters vrij ver van Steenwijk af. Zonder duidelijke reden waarom ondergrondse gangen aangelegd moesten worden lijkt het onwaarschijnlijk dat veel geld en moeite gestoken zouden worden in deze gangen. Het klooster in Steenwijkerwold ligt al wat dichterbij daarentegen is dit klooster pas in 1893 gesticht, terwijl de Gasthuispoort, die verbonden is aan de enige bevestigde ondergrondse gang, al gesloopt is in 1848.

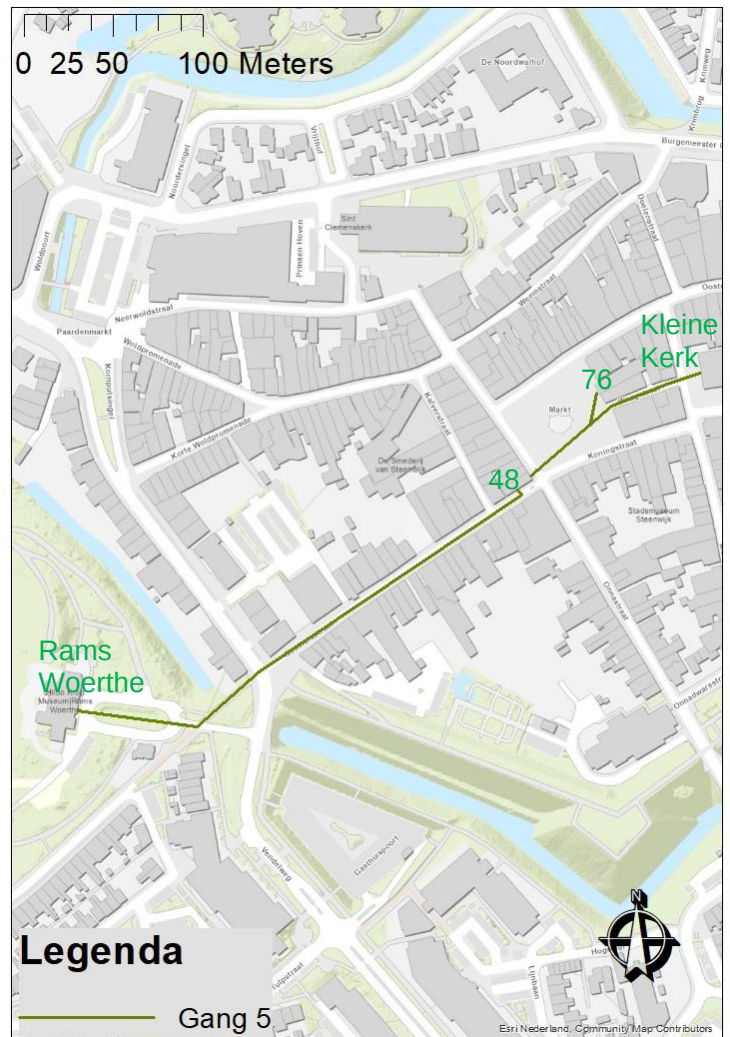
Het verhaal van een ondergrondse gang tussen een monnikenklooster en een nonnenklooster zou beter passen bij het Sint Janskamp en Clarenberg. Dit lag een stuk dichterbij elkaar en is de enige locatie die hierboven is beschreven waar het ging om één aparte gemeenschap voor mannen en één voor vrouwen.

Als laatste heeft het nog waarde om op te merken dat rondom Steenwijk veel moerasgebied was. Dit lijkt niet wenselijk voor ondergrondse gangen van vele kilometers.

3.1.5 Vanuit Rams Woerthe naar de Kleine Kerk

In sommige versies van dit verhaal, stond vroeger, op de plaats waar nu de Villa Rams Woerthe staat, een klooster. Vanuit dit klooster, of vanuit de oude ijskelder achter Rams Woerthe, zou een gang de stad in lopen. Via de Gasthuisstraat, over de Markt met verbindingen aan de kelders van Markt 48 en Markt 76 en eventueel nog andere, niet nader gespecificeerde, panden en uiteindelijk uitkomen in de Kleine Kerk (zie Afbeelding 6).⁶¹

Het verhaal over deze gang zou best het product kunnen zijn van de ontdekking van de gang onder de Gasthuispoort die hieronder besproken wordt gecombineerd met de aanwezige vleermuiskelder bij Rams Woerthe.

AFBEELDING 6 LOCATIE GANG RAMS WOERTHE EN KLEINE KERK

⁶¹ van Zanten, 1997.

3.1.6 Onder de Gasthuispoort

Dit is de enige gang waar ook gedocumenteerd bewijs voor is. In de 1959 is bij de aanleg van een nieuwe riolering een gang onder de voormalige Gasthuispoort aangetroffen (zie Afbeelding 7).⁶² De gasthuispoort was onderdeel van de verdedigingswerken om de stad heen (meer hierover in hoofdstuk 3.2.2).⁶³ De poort is in 1846 gesloopt en de ontdekte gang liep van de stadsgracht in de richting van de Markt. Deze liep minstens 15 meter die kant uit, tot daar zijn er mensen in de gang geweest (wie dat precies waren, is niet benoemd in de krant). Na deze 15 meter was de gang ingestort wat de gang verdergaan onmogelijk maakte. De gang is daarna afgesloten om het instortingsgevaar te beperken.⁶⁴

Bruinenberg stelt dat het hier om kruipgangen ging die het mogelijk maakten om na de sluiting van de stadspoorten, de stad nog in te komen.⁶⁵ In de krantenartikelen (of liever het artikel dat in meerdere kranten verscheen) wordt echter de hoogte van de gangen niet benoemd. Wel wordt geschreven dat mensen zijn 'doorgedrongen' in de gang. Dit kan betekenen dat het lastig was om in de gang te lopen, bijvoorbeeld door een laag plafond of geringe breedte, of de benaming kan gekozen zijn omdat het sensationeler klonk dan schrijven dat mensen de gang in waren gelopen of gekropen. Omdat er geen foto's bij het artikel zijn gepubliceerd en niet veel informatie beschikbaar is, wordt het lastig de grootte van de gangen precies te bepalen. Wel wordt de richting van de gang in de krant benoemd. Namelijk vanaf de stadsgracht onder de Gasthuispoort richting de Markt.

AFBEELDING 7 MOGELIJKE LOCATIE GANG GASTHUISPOORT

⁶² "Gang gevonden uit de tijd van 80-jarige oorlog", 1959.

⁶³ de Kruijff et al., 2019, pp. 128-133.

⁶⁴ "Gang gevonden uit de tijd van 80-jarige oorlog", 1959.

⁶⁵ Bruinenberg, 1965.

3.2 Geschiedenis van Steenwijk

In dit hoofdstuk worden mogelijke aanleidingen voor het aanleggen van of (opnieuw) in gebruik nemen van ondergrondse gangen bekeken aan de hand van de geschiedenis van Steenwijk en gangen die elders in Nederland zijn. Hierbij is de geschiedenis van Steenwijk eerst globaal beschreven en is daarna dieper ingegaan op de gebeurtenissen die te maken kunnen hebben met ondergrondse gangen. Daarna is gekeken naar oude topografische kaarten en historische kaarten van Steenwijk om te bepalen of hier informatie over ondergrondse gangen uit te halen is. Hiermee is een koppeling gemaakt met historische kaarten uit Grave en Kampen om te zien of hier overeenkomsten in zijn.

3.2.1 Vroegste geschiedenis van Steenwijk

Landschap

Het landschap rondom Steenwijk is ontstaan in de ijstijden Elsterien (465.000 tot 418.000 jaar geleden) en het Saalien (200.000 tot 130.000 jaar geleden). Tijdens het Elsterien zorgden de lage temperaturen voor grote scheuren in de grond. Deze werden later opgevuld met grof zand. Tijdens het Saalien zette de wind hier fijn stuifzand overheen af. Later in het Saalien trok er landijs Nederland in. Onder dit ijs werden zand, klei en stenen samengedrukt tot keileem. Dit werd, samen met het eerder afgezette zand door het ijs opgeduwd tot stuwwallen. Steenwijk ligt deels op een stuwwal.⁶⁶ De binnenstad van Steenwijk en ten zuidoosten van Steenwijk ligt het landschap hoger dan er omheen (9.27m boven NAP op de Markt tegenover 0.33m boven NAP richting Woldmeenthe).⁶⁷

Deze ondergrond is terug te zien in een aantal boringen die rondom de binnenstad zijn gezet. Een serie van deze boringen is ten zuiden van de binnenstad gezet op en rondom het terrein waar nu de parkeerplaats Gasthuispoort is. In de profielen van deze boringen wisselen sterk zandig leem (meestal) met grind (keileem) en fijn zand elkaar af.⁶⁸ Twee andere boringen ten noordwesten van de binnenstad laten voornamelijk matig fijn zand zien.⁶⁹

Tijdens de laatste ijstijd, het Weichselien (120.000 tot 10.000 jaar geleden), kwam een pakket stuifzand over het gebied te liggen. In het Holoceen (vanaf 10.000 jaar geleden) steeg de zeespiegel en daalde daarna weer. De keileem in het gebied zorgde voor een slechte afwatering waardoor er water bleef staan en later veen ontstond.⁷⁰ Dit is ook nog terug te zien in boringen ten noorden van Steenwijk waar een laag veen op fijn zand is aangetroffen.⁷¹

Bewoning

Beschikbare informatie over bewoning gaat, voornamelijk voor de periodes tot de Vroege Middeleeuwen, over de omgeving van Steenwijk, niet specifiek over de binnenstad.⁷²

Rondom Steenwijk zijn vooral losse voorwerpen uit het Paleolithicum en Mesolithicum aangetroffen zonder sporen van vaste of tijdelijke bewoning. Sporen van bewoning worden rondom Steenwijk aangetroffen vanaf het Neolithicum. Het gaat dan om nederzettingen, grafheuvels en hunebedden. Een aantal van deze nederzettingen lopen door tot in de Bronstijd en IJzertijd. Vanaf de Bronstijd nam het veen toe en ontstonden er moerassen. Hierdoor waren in latere tijden de laaggelegen gebieden niet bewoonbaar. Vanaf de IJzertijd zijn er ook raatakervelden bekend waarvan het gebruik doorloopt tot in de Romeinse Tijd.⁷³

⁶⁶ Sueur & Schrijvers, 2006.

⁶⁷ <https://ahn.arcgisonline.nl/ahnviewer/>

⁶⁸ TNO Geologische Dienst Nederland, z.d.-c, TNO Geologische Dienst Nederland, z.d.-d, TNO Geologische Dienst Nederland, z.d.-e, TNO Geologische Dienst Nederland, z.d.-f, TNO Geologische Dienst Nederland, z.d.-g.

⁶⁹ TNO Geologische Dienst Nederland, z.d.-j, TNO Geologische Dienst Nederland, z.d.-i.

⁷⁰ Sueur & Schrijvers, 2006.

⁷¹ TNO Geologische Dienst Nederland, z.d.-b, TNO Geologische Dienst Nederland, z.d.-a.

⁷² Sueur & Schrijvers, 2006.

⁷³ Sueur & Schrijvers, 2006.

Van het begin van de Vroege Middeleeuwen is weinig bekend over dit gebied. De nederzettingen uit de Romeinse Tijd liepen niet door tot in de Vroege Middeleeuwen, maar de wegen uit deze tijd werden waarschijnlijk wel lange tijd gebruikt. De doorgaande weg van Friesland naar Drenthe liep door wat nu Steenwijk is.⁷⁴ Een hoeve van de bisschop van Utrecht groeide uit tot de nederzetting Middelwijk, wat zich vervolgens ontwikkelde tot handelsnederzetting Steenwijk.⁷⁵ Vanaf ca. 1000 stond er een klein houten kerkje. Later zou deze afgebroken worden en op dezelfde plek de stenen Sint Clemenskerk gebouwd worden in veel verschillende fasen.⁷⁶

Steenwijk heeft tussen 1255 en 1295 stadsrechten gekregen, het exacte jaartal is onbekend. Vanaf 1358 heeft de stad ook marktrecht. De weg naar Friesland speelt ook hiervoor een belangrijke rol.⁷⁷ In 1632 werd het Steenwijkerdiep gegraven waardoor de stad direct verbonden was met de Zuiderzee. Dit zorgde voor een groei in de handel. De rivier de Aa stroomde tot in de Nieuwe Tijd langs Steenwijk. In 1952 werd de Aa gekanaliseerd en verdween de rivier uit het landschap.⁷⁸

3.2.2 Vestingwerken

Ondergrondse gangen kunnen een onderdeel zijn van de vestingwerken van een stad. Dit is het geval in zowel Kampen als Grave. Deze voorbeelden worden hieronder eerst besproken, gevolgd door een overzicht van de geschiedenis van de vestingwerken in Steenwijk.

In mei 2023 zijn ondergrondse gangen ontdekt in Kampen. Op de plaats van de ontdekking voegen twee gangen zich samen. De gangen waren onderdeel van het Van Ingenbastion en leidden van een binnenplaats naar de kelders.⁷⁹ Omdat deze gangen pas recent ontdekt zijn, is de informatie nog beperkt.

Onder de vestingstad Grave (ten zuiden van Nijmegen) bevindt zich een heel gangenstelsel. De gangen lopen voor en onder de Hampoort.⁸⁰ Qua verhalen valt Grave zeker te vergelijken met Steenwijk. In een artikel uit 1953 over Grave wordt verwezen naar een kelder die verbonden zou zijn met een ondergrondse gang, welke later dichtgemetseld is.⁸¹ Dit is vergelijkbaar met de verhalen uit Steenwijk die verbonden zijn aan bijvoorbeeld Markt 74 en 48 (zie hoofdstuk 3.1.1 en 3.1.3). Helaas is in het artikel over Grave niet benoemd om wat voor pand het gaat. Ook is het niet mogelijk om hier nog achter te komen omdat er niet exact omschreven wordt om welk pand het gaat. Wat wel opvalt is dat het om een pand aan de Markt gaat. In Steenwijk zijn de verhalen over ondergrondse gangen ook voornamelijk gelinkt aan panden rondom de Markt (zie hoofdstuk 3.3). Veel informatie over de gangen zelf is helaas niet beschikbaar. De gangen zijn door het schuttersgilde 'De Cloveniers' herontdekt en het gangenstelsel is nu af en toe onder begeleiding toegankelijk.⁸²

De oudste vestingwerken in Steenwijk zijn waarschijnlijk gebouwd in de 13^e eeuw. Steenwijk was een belangrijke doorgang naar het noorden en een van weinig plekken waar men makkelijk het moeras over kon steken wat de stad een strategische positie gaf.⁸³ De oudste vestingwerken bestonden uit simpele wallen met doornstruiken met mogelijk een pallisade en een slagboom. In tegenstelling tot veel andere steden heeft Steenwijk nooit een stadsmuur gehad.⁸⁴ Tussen 1399 en 1412 werden de vier grote stadspoorten gebouwd. Deze waren eerst waarschijnlijk vrij

⁷⁴ Bruinenberg, 1965, Vissinga, 2009, p. 17.

⁷⁵ Sueur & Schrijvers, 2006.

⁷⁶ Halbertsma, 1978.

⁷⁷ Sueur & Schrijvers, 2006.

⁷⁸ Sueur & Schrijvers, 2006.

⁷⁹ "Eeuwenoude tunnels gevonden bij bouwwerkzaamheden in Kampen", 2023.

⁸⁰ De ondergrondse gangen van Grave | Archeologiedagen, 2018.

⁸¹ "Ontmanteling van Grave als vestingstad", 1953.

⁸² Wissink, 2013.

⁸³ De Kruijff et al., 2019, pp. 128-133.

⁸⁴ De Kruijff et al., 2019, pp. 128-133.

simpele houten poorten. In 1523 werd bij de Gasthuispoort een blokhuis gebouwd. Deze werd in 1527 weer gesloopt. Later werden deze simpelere poorten vervangen door poorten van steen.⁸⁵

Na een aanval op Steenwijk in 1597 werd veel geld in de verbetering van de vesting gestoken. Acht bastions en een contrescarp werden toegevoegd, met in 1606 nog een molen om het peil in de grachten hoog te houden. Dit peil lag hoger dan in de nabijgelegen Aa.⁸⁶

Gedurende de 17^e eeuw raakte de vesting wat in verval. Af en toe werden herstelwerkzaamheden uitgevoerd. Toen heel Overijssel in Staatse handen was, had investeren in de vesting minder prioriteit. In 1784 werden de wallen hersteld en een jaar later kwamen er bruggen over de gracht.⁸⁷

In 1829 werden de Oosterpoort en de Woldpoort gesloopt voor de aanleg van de weg naar Leeuwarden. Deze liep dwars door de stad. Langzaam verdwenen in de 19e eeuw ook bastions, de Gasthuispoort (gesloopt in 1848), een deel van de wallen en werd een deel van de gracht gedempt. Uiteindelijk werd het historisch belang van de vesting ingezien en werd vanaf 1960 de vesting gedeeltelijk hersteld.⁸⁸ Tegenwoordig is de vesting een rijksmonument.⁸⁹

Ten minste één gang heeft directe verbinding met de vesting zelf. Dit is de gang die in de jaren '50 is ontdekt bij het opgegraven fundament van de voormalige Gasthuispoort. Deze gang werd geacht te stammen uit de Tachtigjarige Oorlog of eerder.⁹⁰

3.2.3 Strijd om Steenwijk

De brand van 1523

De inval van Steenwijk in 1523 begon, op zijn zachtst gezegd, niet spectaculair. Op de ochtend na de Steenwijkse kermis was iedereen in een roes of die aan het uitslapen toen Gelderse troepen onder leiding van Maarten van Rossem de aanval op Steenwijk begonnen. Wat daarna gebeurde omschrijft Marjan Witteveen het beste in haar boek over Maarten van Rossem: "Toen eindelijk iemand merkte dat de stad werd aangevallen, waren al honderdvijftig soldaten door de gracht gewaad en over de wallen geklommen. De honderd man van de Steenwijkse bezetting konden toen niets meer uitrichten."⁹¹

De binnengeslopen soldaten ontstaken vier vuren in de stad. Dit was het teken voor hun medesoldaten buiten de stad, die vervolgens de stad binnenstormden en zich verzamelden op de Markt. Tegen deze tijd waren de vuren zo uit de hand gelopen dat de halve stad in lichterlaaie stond. De brand verwoestte uiteindelijk een groot deel van de stad, waaronder het volledige stadsarchief.⁹²

De bezetting van Steenwijk duurde niet lang, al na twee manden werd de stad terugveroverd door George Schenk, namens keizer Karel V. Maarten van Rossem verliet hierna met zijn troepen de stad.⁹³

De inval in 1523 kan mogelijk een aanleiding geweest zijn voor het aanleggen van ondergrondse gangen. De stad was zo verrast door de aanval (de hele stad in een roes, bijna geen bewaking) dat het geen voorbereiding kon zijn voor deze specifieke aanval, maar de vesting werd wel versterkt na deze aanval.⁹⁴ De mogelijkheid bestaat dat het aanleggen van ondergrondse gangen tussen bijvoorbeeld raadshuizen, kerken en poorten (zie hoofdstuk 3.1) ook werd gezien als versterking van de stad. Deze zouden bijvoorbeeld gebruikt kunnen zijn voor het veiligstellen van belangrijke burgers, documenten of kostbare objecten. Dit is echter speculatie.

⁸⁵ De Kruijf et al., 2019, pp. 128-133.

⁸⁶ De Kruijf et al., 2019, pp. 128-133.

⁸⁷ De Kruijf et al., 2019, pp. 128-133.

⁸⁸ De Kruijf et al., 2019, pp. 128-133.

⁸⁹ *Vestingwerken in Steenwijk*, 2020.

⁹⁰ "Onderaardse gang ontdekt", 1959.

⁹¹ Witteveen, 2020.

⁹² De Kruijf et al., 2019, pp. 128-133.

⁹³ Laar et al., 2009, p. 98.

⁹⁴ De Kruijf et al., 2019, pp. 128-133.

Steenwijk in de Tachtigjarige Oorlog

In 1580 veranderde de graaf van Rennenberg, de stadhouder van Groningen, Friesland, Drenthe en Overijssel, van Staatse steun naar Spaanse steun. Hierdoor kwam het noorden van het land weer in Spaanse handen. In 1580 had Johan van den Kornput zich met zijn troepen verschanst in Steenwijk waar de vesting herstelwerkzaamheden onderging. Toen de Spanjaarden aankwamen, wilde de bevolking zich meteen overgeven. Van den Kornput was het hier niet mee eens en uiteindelijk bereidde de stad zich voor op een lang beleg.⁹⁵

Ook tijdens dit beleg brak er brand uit in de stad. Deze keer brandden er ongeveer zeventig huizen af. Steenwijk gaf zich echter nog niet gewonnen. Na een aantal maanden van diverse aanvallen van beide kanten, kwam er begin 1581 een krijgsmacht van 3.500 soldaten om Steenwijk te bevrijden. Tegen deze tijd was dat ook wel nodig, want het voedsel begon op te raken. In de nacht van 23 februari 1581 werd het beleg opgebroken en vertrokken de Spaanse soldaten.⁹⁶ De stad werd eind 1582 alsnog ingenomen door de Spanjaarden.⁹⁷

In 1592 kwam de stad, na een beleg van iets meer dan een maand, weer in Staatse handen. Ook na dit beleg werd de vesting weer uitgebreid en versterkt.⁹⁸

Ook hier zouden de uitbreidingen en versterkingen van de vesting het aanleggen van ondergrondse gangen bevat kunnen hebben. Echter is hier niets over terug gevonden.

Na de Tachtigjarige Oorlog zijn in 1672, bij de inname van de stad door de troepen van de bisschop van Münster, de poorten van de stad opgeblazen en in 1673 weer hersteld.⁹⁹

In 1784, door de spanningen tussen de Patriotten en de Prinsgezinden, wilden bewoners uit de omgeving graag dat de stad te verdedigen was. De dammen werden uit de grachten gehaald en in plaats daarvan kwamen er nieuwe ophaalbruggen. Bij Steenwijk is niet gevochten.¹⁰⁰

Vanaf 1829 liep de weg naar Leeuwarden dwars door de stad waardoor de Oosterpoort en de Woldpoort gesloopt moesten worden.

3.2.4 WO2

In 1938 werd in Steenwijk de Johan van den Kornputkazerne gebouwd. Tijdens de Tweede Wereldoorlog verbleven hier Duitse soldaten.¹⁰¹ Hierdoor had Steenwijk te maken met Duitse militairen in de stad.¹⁰²

In 1942 werd de goederentrein uit Leeuwarden beschoten door Engelse jachtvliegtuigen. Een kar met stro vloog hierbij in de brand. Niemand raakte gewond. Of het de trein was of het station zelf dat het doelwit was, is nooit duidelijk geworden.¹⁰³

Overall in Nederland werden overvallen geplaatst op distributie- en postkantoren. Hierdoor konden onderduikers van bonnen voorzien worden om te overleven. In Steenwijk vond zo'n overval plaats op 26 juli 1944. Een medewerker van het postkantoor was van te voren op de hoogte gebracht. De overvallers namen alleen de bonkaarten mee, die werden doorgesluisd naar onderduikers.¹⁰⁴

Twee mogelijke verbanden die gelegd kunnen worden tussen de oorlog en het (opnieuw) in gebruik nemen of aanleggen van ondergrondse gangen is dat ze gebruikt kunnen zijn als

⁹⁵ Laar et al., 2009, pp. 100-103.

⁹⁶ Laar et al., 2009, pp. 104-106.

⁹⁷ Laar et al., 2009, pp. 107-108.

⁹⁸ Laar et al., 2009, p. 109.

⁹⁹ De Kruijf et al., 2019, p. 133.

¹⁰⁰ Laar et al., 2009, p. 128.

¹⁰¹ Spreen, 1995, pp. 12-16.

¹⁰² *Duitse Kriegsmarine verzamelt in Steenwijk*, z.d.

¹⁰³ Spreen, 1995, p. 25.

¹⁰⁴ Spreen, 1995, pp. 36-38.

schuilplaats en in de illegaliteit (door het verzet gebruikt om onderduikers te verstoppert, gestolen goederen als bonnen en voedsel, etc.). Bewijs voor deze theorie valt echter niet te vinden. In 'Steenwijk in 40-45' van H. Spreen staan verschillende verhalen over onderduikers in en rondom Steenwijk en verhalen over het verzet in Steenwijk en omstreken. In deze verhalen is er geen sprake van ondergrondse gangen of tunnels. Wel wordt beschreven in oude dagboekfragmenten dat een onderduiker in korte tijd in verschillende kelders heeft gezeten. Eén daarvan ook in Steenwijk, hoewel het adres niet wordt genoemd. Deze kelder wordt omschreven als een kruipruimte.¹⁰⁵ Dat maakt het niet waarschijnlijk dat het één van de kelders uit dit onderzoek betreft, aangezien alle kelders die bezocht zijn voor dit onderzoek vrij hoog waren en zeker niet omschreven konden worden als kruipruimtes.

Verschiedende voorbeelden uit de rest van Nederland laten zien dat er tijdens de Tweede Wereldoorlog gebruikt werd gemaakt van kelders en ondergrondse gangen.

In Den Haag zaten mensen ondergedoken onder het oude Joannes de Deo ziekenhuis. Het ziekenhuis had kelders en gangen onder het hele terrein door. Het maakte het een goede plek om te verschuilen.¹⁰⁶

In de kelder van een huis in Vroomshoop werd een commandocentrum gerund waarmee verzetsstrijders contact met elkaar hielden. De apparatuur hiervoor was zo goed in de trap verborgen dat deze bij huiszoekingen nooit is gevonden. In de rest van het huis zaten onderduikers.¹⁰⁷

In een landhuis in Hengelo zaten tijdens de oorlog onderduikers verstopt in de kelder. Tijdens een inval werden mensen in het landhuis gearresteerd, maar de kelders werden in eerste instantie niet gevonden. Later werden deze wel gevonden, maar toen waren de onderduikers al vertrokken.¹⁰⁸

Dat de ondergrondse gangen niet gebruikt werden in Steenwijk tijdens de oorlog kan verschillende verklaringen hebben. De eerste verklaring is het simpelst: het gebruik van de gangen was niet mogelijk omdat er geen gangen waren. Deze verklaring is niet makkelijk te weerleggen omdat geen concreet bewijs bestaat dat de gangen wel bestaan. Daarnaast is het ook mogelijk dat ze in de ogen van de bevolking niet bestonden, omdat men het niet wist.

Een tweede verklaring kan zijn dat gebruik van de gangen door het verzet te riskant was. In de verhalen over de gangen onder de Markt (uitgebreider beschreven in hoofdstuk 3.1) wordt beschreven dat een politiemann in deze gang is geweest. De schrijver van dit verhaal schat in dat dit zich afgespeeld heeft in de jaren '30 of '40. De politiemann in dit verhaal heet Sibma¹⁰⁹ en in de oorlog was er ook een agent met de naam Sibma.¹¹⁰ Mocht dit verhaal zich voor of tijdens de oorlog hebben afgespeeld dan is het een mogelijkheid dat verschillende mensen binnen de politie van deze gang afwisten en het daardoor te gevaarlijk werd verklaard om voor het verzet gebruik te maken van deze gang.

Tot slot is het mogelijk dat de gangen er wel ooit waren, maar nu niet meer bruikbaar waren. In het zelfde verhaal over de gang onder de Markt wordt vermeld dat de gang ingestort was en gevaarlijk werd verklaard. Het is hierbij dus mogelijk dat de gang simpelweg niet meer bruikbaar was voor activiteiten vanuit het verzet of voor onderduikers om zich te verschuilen.

¹⁰⁵ Spreen, 1995, p. 123.

¹⁰⁶ *Mijn vader zat tijdens de oorlog ondergedoken*, 2019.

¹⁰⁷ De Goeijen, 2020.

¹⁰⁸ degelderlander, 2006.

¹⁰⁹ Bennen, 2015.

¹¹⁰ Spreen, 1995, p. 25.

3.2.5 Historische kaarten

Topografische kaarten

Op de volgende pagina's staan delen van de topografische kaarten van 1820, 1850, 1866, 1909, 1954 en 1961 rondom Steenwijk afgebeeld. Deze kaarten zijn niet gedetailleerd genoeg om informatie over de kelders en mogelijke gangen te verbeelden, maar geven wel informatie over hoe de stad veranderd is in deze jaren.

Op de kaarten van 1820, 1850 en 1886 (zie Afbeelding 9, Afbeelding 8 en Afbeelding 10) is nog weinig bewoning buiten de stad te zien. De aanwezige bewoning bevindt zich nog binnen de contouren van de stadswallen. Vanaf 1909 (Afbeelding 12) verschijnt bewoning buiten de stadswallen op de topografische kaart. Daaronder ook Rams Woerthe, gebouwd in 1899¹¹¹, en het bijbehorende park. Hoewel het verhaal gaat dat er voor de bouw van Rams Woerthe op die locatie een klooster stond (zie hoofdstuk 3.1.4 en 3.1.5), is dit, in ieder geval vanaf 1820, niet terug te zien op de topografische kaart.

De bebouwing breidt zich steeds verder uit vanaf het historische centrum (zie Afbeelding 11). Vanaf 1961 zijn op de kaart de herstelde stadswallen en grachten duidelijk terug te zien in de topografische kaart (zie Afbeelding 13).

AFBEELDING 9 TOPOGRAFISCHE KAART STEENWIJK 1820

AFBEELDING 8 TOPOGRAFISCHE KAART STEENWIJK 1850

¹¹¹ Hildo Krop Museum, 2021.

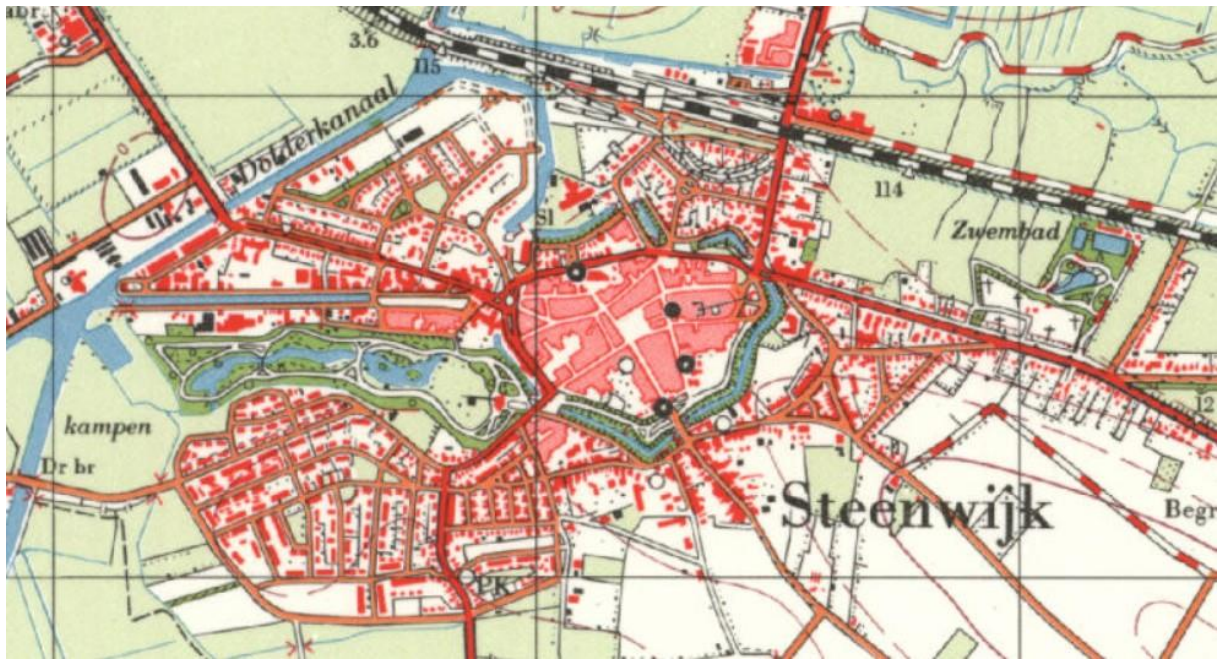
AFBEELDING 10 TOPOGRAFISCHE KAART STEENWIJK 1866

AFBEELDING 12 TOPOGRAFISCHE KAART STEENWIJK 1909

AFBEELDING 11 TOPOGRAFISCHE KAART STEENWIJK 1954

AFBEELDING 13 TOPOGRAFISCHE KAART STEENWIJK 1961

AFBEELDING 14 JACOB VAN DEVENTER, CA. 1560

Van Deventer (ca. 1560)

Op de kaart van Jacob van Deventer van ca. 1560, waarvan Afbeelding 14 (zie boven) een uitsnede is, is de binnenstad wat gedetailleerder ingetekend. De grotere straten zijn ingetekend samen met de kerken, stadspoorten en een molen. Opvallend is een paadje bij de Grote Kerk (in de afbeelding met rood omcirkeld). De overige straten worden weergegeven door een witte strook met puntjes. Dit pad heeft alleen de puntjes, niet de witte strook en is daarmee de enige op de kaart. Ook ligt het op de locatie van de mogelijke ondergrondse gang besproken in hoofdstuk 3.1.1. Daarentegen zou het ook een looppad kunnen zijn naar de ingang van de kerk.

Van den Kornput (ca. 1581)

De kaart die door Johan van den Kornput is gemaakt van de belegering van Steenwijk in 1581, waar Afbeelding 15 een uitsnede van is, heeft wat meer detail dan de kaart van Jacob van Deventer. De omgeving is weergegeven op een andere schaal dan de stad en de Kleine Kerk en Grote Kerk worden op ongeveer dezelfde grootte weergegeven. De rest van de stad is nauwkeurig weergegeven. Het stratenplan en de poorten zijn accuraat en zelfs de bij het beleg verwoeste huizen zijn weergegeven.¹¹² Op de kaart is geen informatie van de ondergrond van Steenwijk afgebeeld. Ook zijn er geen indicaties voor ondergrondse gangen op de locaties aangegeven in hoofdstuk 3.3.

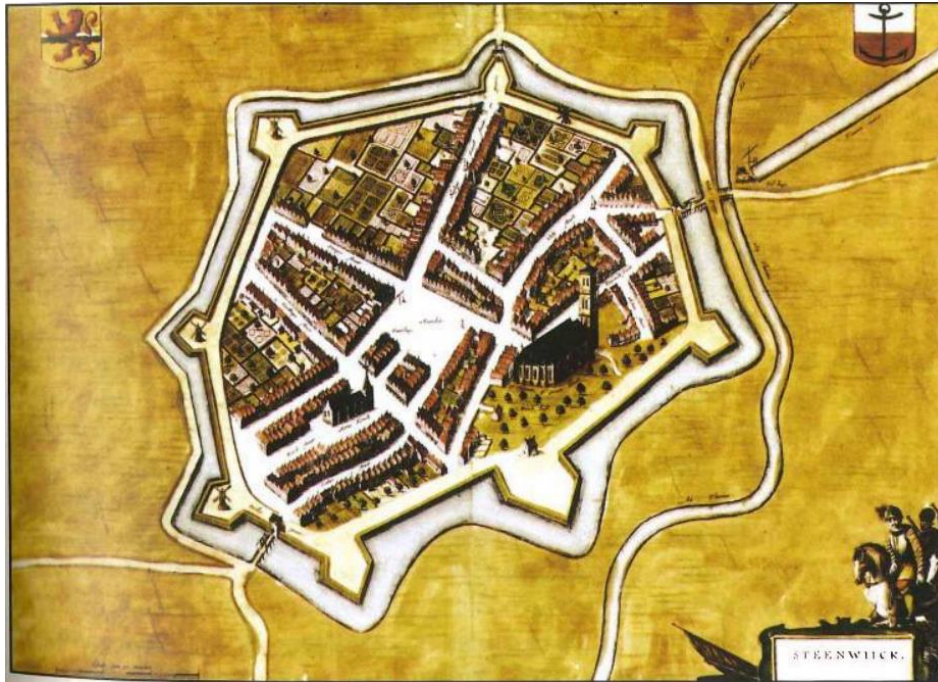

**AFBEELDING 15 JOHAN VAN DEN KORPUT CA. 1581,
UITSNEDE**

¹¹² Laar et al., 2009, pp. 137–140.

Blaeu (1649)

De kaart van Joan Blaeu uit 1649 (zie Afbeelding 16) is nog wat gedetailleerder dan de kaart van Johan van den Kornput. De gebouwen en de stadstuinen zijn hier met detail ingetekend. Niet alle details zijn echter accuraat. Zo is er een straat ingetekend die nooit bestaan heeft.¹¹³ Deze kaart geeft geen indicatie van ondergrondse situatie in de stad en er is geen informatie over de kelders of mogelijke gangen is af te lezen.

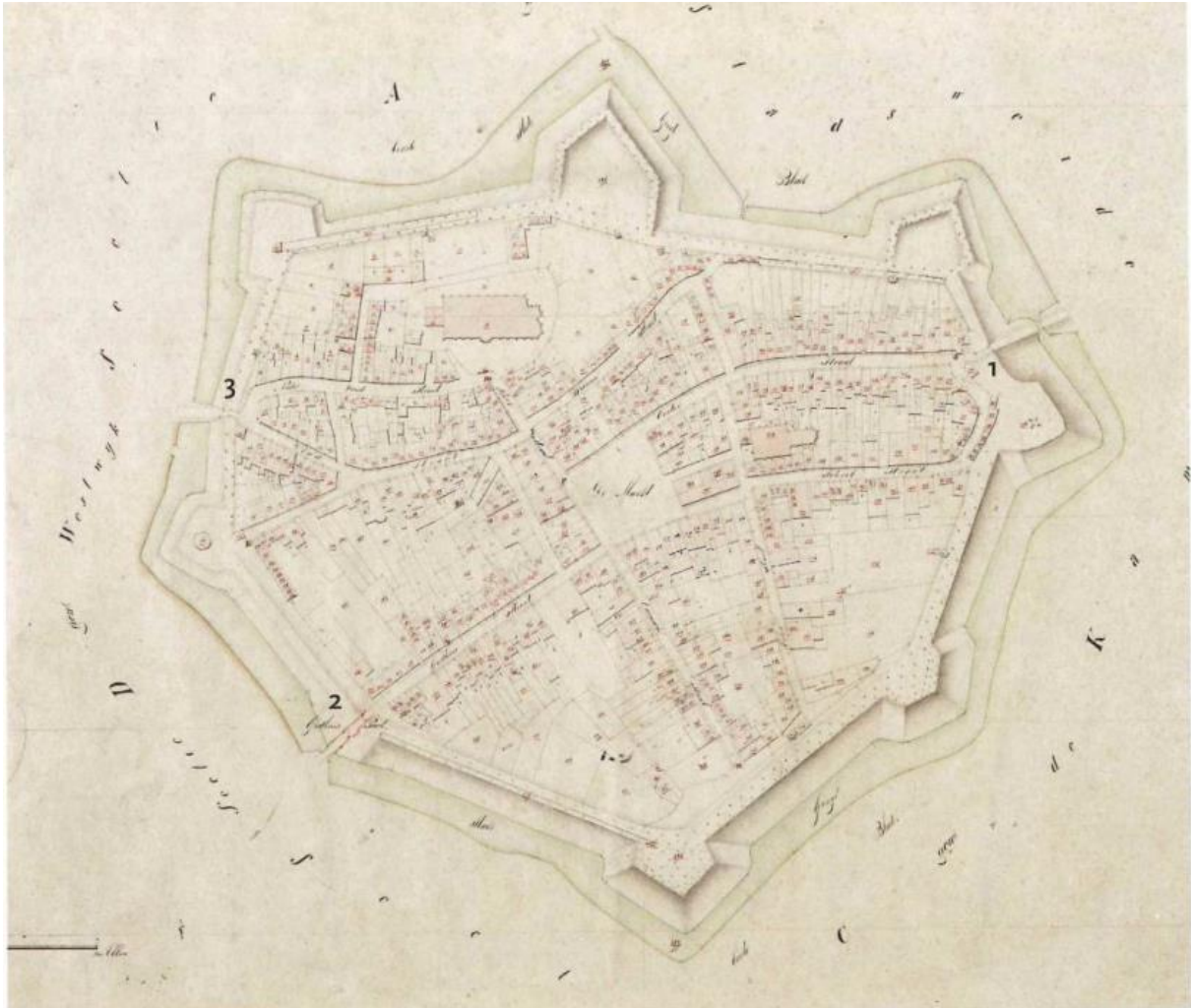

AFBEELDING 16 JOAN BLAEU 1649

¹¹³ De Kruijf et al., 2019, p. 131.

Kadastrale kaart 1832

Op de kadastrale kaart uit 1832 (zie Afbeelding 17) staan de percelen met bebouwing opgetekend. Deze kaart geeft geen indicaties van ondergrondse bebouwing.

AFBEELDING 17 KADASTRALE KAART STEENWIJK 1832

Kampen

Dat op de historische kaarten geen ondergrondse gangen worden aangegeven hoeft niet per se te betekenen dat deze niet bestaan. Van de in 2023 aangetroffen gangen in Kampen (eerder besproken in hoofdstuk 3.1) is de locatie bekend. Deze gangen zijn aangelegd in de vroege 17^e eeuw. Op een kaart gemaakt tussen 1645 en 1655 zijn deze gangen echter niet terug te vinden (zie Afbeelding 18).

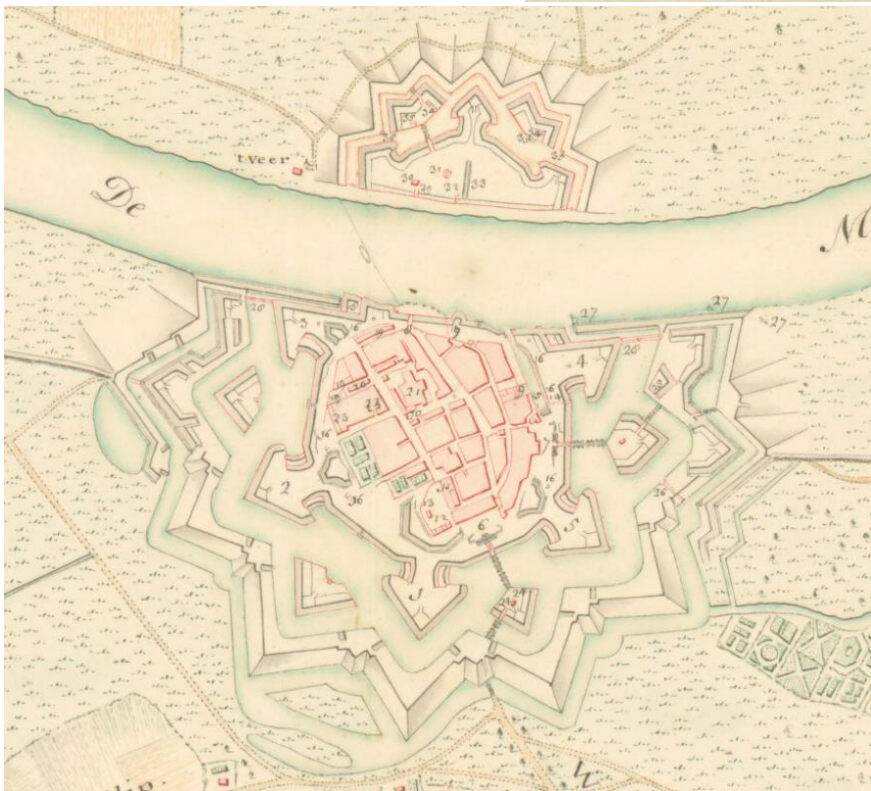
AFBEELDING 18 KAMPEN 1645-1655

Grave

In tegenstelling tot de gangen in Kampen, hebben de gangen in Grave niet een vastgestelde aanlegdatum. Om een wat bredere periode te hebben zijn voor Grave twee kaarten afgebeeld. Onderstaand zijn een kaart van het beleg van Grave in 1602 (zie Afbeelding 20) en een uitsnede van een kaart van Grave uit 1749 (zie Afbeelding 19). Op de kaart van 1602 is de stad in meer detail weergegeven. De kaart uit 1749 geeft een duidelijker beeld van de straten in de stad. Beide kaarten geven geen indicatie voor gangen onder de grond.

AFBEELDING 20 (BOVEN)
GRAVE 1602

AFBEELDING 19 (LINKS) GRAVE
1749, UITSNEDE

Eventuele gangen hoeven dus niet per se opgetekend geweest te zijn. Mogelijk zijn deze geheim gehouden, zelfs van de kaarten, bestonden ze (nog) niet of waren ze in de vergetelheid geraakt.

3.3 Steenwijk onder de grond

3.3.1 Archeologie binnen Steenwijk

In de binnenstad van Steenwijk is een aantal archeologische onderzoeken uitgevoerd. Ze staan hieronder kort beschreven.

Gasthuispoort 1

In 2009 zijn op en rondom het terrein wat nu de Parkeerplaats Gasthuispoort is, zes boringen gezet. De bodem bestaat hier uit een meter verstoord zand met daaronder keileem. Eerder had op dit gebied bebouwing gestaan. De bouw en sloop van deze bebouwing heeft waarschijnlijk gezorgd voor de verstoorde grond. Hierdoor is de kans op archeologische resten laag.¹¹⁴

Gasthuispoort 2

In 2010 is een tweede onderzoek bij de Gasthuispoort uitgevoerd. Weer zijn zes boringen gezet, deze keer op de locatie van de voormalige Gasthuispoort. Drie boringen komen overeen met het eerdere onderzoek. In één van de boringen is alleen geroerde grond aangetroffen die wijst op de locatie van de voormalige (gedempte) Singelgracht. Eén boring is gezet op de locatie van de voormalige brug over de Singelgracht. Na de sloop van de brug en de poort is hier een duiker ingegraven waarvoor resten van de brug waarschijnlijk verwijderd zijn. Naast deze duiker is nog een laatste boring gezet aan de voet van de stadswal. Geen boringen zijn gezet op de locatie van de voormalige Gasthuispoort, maar het vermoeden bestaat dat hier nog funderingen van aanwezig kunnen zijn.¹¹⁵

Klopt dit vermoeden, dan zouden de resten van de ondergrondse gang onder de Gasthuispoort zich nog in die funderingen kunnen bevinden.

Achter de musea

In 2022 is een bureauonderzoek opgesteld voor het gebied rondom Markt 56, 60 en 64 en Onnastraat 3 en 7. Hierbij werd geconcludeerd dat in het plangebied resten uit de middeleeuwen nog aanwezig kunnen zijn. Het gaat om een mogelijke stadsboerderij met bijgebouwen.¹¹⁶

Woldpoort

In 2006 is een bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd rondom Woldpoort en Paardenmarkt. Hierbij zijn elf boringen gezet. Een deel is gezet op de locatie van de gedempte gracht. Een deel stuitte op puin waar de boor niet doorheen kwam. Dit zou puin kunnen zijn dat in de gracht is gegooid bij het dempen van de gracht of funderingen van de Woldpoort en/of bijbehorende bruggen. De exacte locatie van de Woldpoort is in 1950 wel ontdekt, maar niet goed opgeslagen.¹¹⁷

Geen van de archeologische onderzoeken die hier boven beschreven staan, benoemen ondergrondse gangen. De plangebieden overlappen niet met de locatie waar de ondergrondse gangen die in hoofdstuk 3.3 besproken zijn, zouden kunnen zijn. Ook de gezette boringen zijn niet op die locatie gezet.

¹¹⁴ Bongers, 2009.

¹¹⁵ Bongers, 2010.

¹¹⁶ Te Kieffe & Van Snippenburg, 2023.

¹¹⁷ Van den Berghe, 2006.

Radaronderzoek Markt

In 2018 heeft voor de herinrichting van de Markt een grondradaronderzoek plaatsgevonden. Bij dit onderzoek werd met een grondradar gemeten tot 2.5 meter diepte over de gehele Markt.¹¹⁸ Veel kabels, leidingen en een onbekende grote verstoring voor nummer 72 zijn hierdoor zichtbaar geworden, maar geen spoor van de ondergrondse gangen.¹¹⁹

St. Clemenskerk en Grote Kerk Vollenhove

In de radiouitzendingen van de SLOS wordt gesproken over het verhaal van een meneer Heemstra/Eemstra. Hij zou bij de restauratie van de Grote Kerk in de ondergrondse gang geweest zijn.¹²⁰ De restauratie van de Grote Kerk in Steenwijk is in 1978 beschreven in de *Bulletin van de Nederlandse Oudheidkundige Bond*. Hier worden verschillende bouwfases van de kerk sinds het jaar 1000 beschreven. In het artikel is echter geen sprake van ondergrondse gangen die gevonden zouden zijn.¹²¹ In 1973/1974 is ook de Grote Kerk in Vollenhove gerestaureerd. Dit leidde tot het boekje *De Grote Kerk van Vollenhove door de eeuwen heen*. Hierin wordt beschreven hoe een gang in de zuidgevel is ontdekt. De entree werd toegeschreven aan een ruimte voor de doodgraver en is later in gebruik genomen als keukentje en toiletruimte.¹²² Het is dus heel goed mogelijk dat iemand zich kan herinneren dat hij bij de restauratie van de Grote Kerk in een gang is geweest. Echter is een grote kans aanwezig dat het hierbij niet ging om de Grote Kerk van Steenwijk, maar die van Vollenhove.

3.3.2 Gespecificeerde archeologische verwachting

Voor de archeologische component is een archeologische verwachting opgesteld op basis van KNA protocol 4002.¹²³

1 Datering

Het meest waarschijnlijk zijn de ondergrondse gangen deel van de vestingwerken van de stad. Dat maakt de datering tussen de 13^e en de 18^e eeuw.

2 Complextype

Gangen. Gezien de ondergrond van voornamelijk los zand, hebben de gangen waarschijnlijk een vorm van versterking. Verschillende verhalen hebben het over gemetselde gangen.

3 Omvang

Het gangensysteem bevindt zich volgens de verhalen tussen de Kleine Kerk en Grote Kerk via de Markt over de Gasthuisstraat tot aan Rams Woerthe.

4 Diepteligging

Vele gangen beginnen volgens de verhalen in de kelders van Steenwijk. Deze bevinden zich tot een diepte van ongeveer 2 meter onder maaiveld. Het radaronderzoek op de Markt heeft echter geen indicaties van deze gangen gezien tot een diepte van 2.5 meter onder maaiveld. Mogelijk zou het dus nog dieper kunnen liggen.

¹¹⁸ Fix, 2018, p. 5.

¹¹⁹ Terra Carta, 2018.

¹²⁰ Bultink, 1989.

¹²¹ Halbertsma, 1978.

¹²² Halbertsma et al., 1977.

¹²³ CCVD, 2018.

5 Gaafheid en conservering

Wanneer de gangen inderdaad van bakstenen zijn is de kans vrij groot dat deze nog aanwezig zijn in de ondergrond. Instortingen zijn een mogelijkheid.

6 Locatie

Het midden en de oostelijke kant van de binnenstad van Steenwijk. Uitstrekkend van de Grote en Kleine Kerk tot aan Rams Woerthe. Zie voor exacte locatie hoofdstuk 3.3.

7 Uiterlijke kenmerken

Gemetselde muren van baksteen of een andere vorm van versteviging. Mogelijk met een in-/uitgang in kelders, hoewel daar in dit onderzoek geen bewijs voor is gevonden.

8 Mogelijke verstoringen

De gang onder de Gasthuispoort is gevonden in de jaren '50 bij de aanleg van riolering. Toen werd al gesproken van instortingen verderop in de gang. Mogelijk zijn delen van de gangen geruimd voor de riolering. Wanneer de gangen aanwezig zijn in de ondergrond is de kans aanwezig dat ze vrijwel volledig ontoegankelijk zijn.

3.3.3 De kelders

Tijdens dit onderzoek was het mogelijk om verschillende historische kelders in Steenwijk te bezoeken. De kelders van Markt 20, 38, 56, 60 en 72 en Onnastraat 7 zijn onderzocht met de methode beschreven in hoofdstuk 2. Bij Markt 20 en 72 was het niet mogelijk om foto's te maken omdat deze gebruikt worden door de horecabedrijven die in die panden zitten. Bij Markt 74 was een bezoek niet mogelijk, deze is volgestort met puin en niet meer toegankelijk. De bezochte kelders zijn hieronder beschreven, waar mogelijk met foto's. Voor de kelder van Markt 74 is gebruik gemaakt van een artikel uit 2015 dat is geschreven over deze kelder.

Markt 20

Huidig gebruik pand: Brasserie Zus en Zo. Het pand is een Rijksmonument.¹²⁴

Onder het pand zijn twee kelders. De westelijke kelder is verbouwd en daar bevinden zich nu de toiletten van de brasserie. Weinig van de originele kelder is nog te zien, maar de stenen gewelven zijn nog goed te onderscheiden. Aan de noordkant van de kelder is nog een gewelf te zien dat lijkt aan te duiden dat er aan die kant nog een kelder bevindt/heeft bevonden. De oostelijke kelder was niet toegankelijk. Deze wordt niet dagelijks gebruikt en er staat meubilair op de ingang.

In deze kelder zijn geen foto's gemaakt.

Markt 38

Dit pand werd op het moment van het veldbezoek gerenoveerd. Sinds 1941 is het pand vier keer verbouwd.¹²⁵

De kelder bevindt zich onder de voorkant van het pand (Marktzijde). De kelder is grotendeels van witgeverfde (bak)steen. Alleen de muur aan de Marktzijde wijkt hier van af. Daar is de witte verf vergeeld of afgebladderd. Een deel van deze muur is later dichtgemetseld (zie Afbeelding 22). Volgens de eigenaar van het pand leidde dit vroeger naar een trap met hekje wat omhoog gaat naar de Markt. Afbeelding 21 is een voorbeeld van een soortgelijke trap.

¹²⁴ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, z.d.-a.

¹²⁵ Gemeente Steenwijkerland, z.d.

AFBEELDING 21 VOORBEELD TRAP NAAR DE KELDER

AFBEELDING 22 DICHTGEMETSELDE DEUR MARKT 38

De trap naar beneden, midden in het pand, leidt naar een smalle, lagere gang (1.50/1.60m hoog). Aan de rechterkant is een kleine ruimte met in de rechter hoek een klein putje in de vloer. Links in die ruimte is een nis in de muur op een halve meter hoogte vanaf de vloer. Een stukje verderop in de gang, is een trap met 3 treden naar beneden. Deze leidt naar de grote ruimte van de kelder. Het plafond hoog genoeg om rechtop te staan en bestaat uit twee gewelven met zichtbare bogen (zie Afbeelding 23 en Afbeelding 24). De vloer bestaat uit baksteen en vierkante stenen. De stenen zijn gelegd op bouwzand of een natuurlijke zandlaag. Dit was te bepalen omdat er een aantal stenen scheef liggen en missen uit de vloer. De muur aan de Marktzijde bestaat uit lichte bakstenen met vlekken vergeelde verf. In het midden is een houten paal tegen de muur bevestigd. Deze raakt zowel de vloer als het plafond niet. Er lopen wat elektriciteitsdraden. Links van de paal zit een dichtgemetselde voorraadschacht die ook in andere kelders aan de Markt te zien is (zie Afbeelding 22). Rechts van de paal zitten twee treden die oplopen naar de dichtgemetselde opening.

AFBEELDING 24 BOGEN KELDER MARKT 38

AFBEELDING 23 BOGEN KELDER MARKT 38

Markt 60

Huidig gebruik pand: Stadsmuseum.

Dit pand is een Rijksmonument.¹²⁶ Het huis is gebouwd in de 17^e eeuw, bovenop een al bestaande kelder uit de 16^e eeuw.¹²⁷

De kelder bevindt zich onder de voorkant van het pand, aan de Marktzijde. Het is toegankelijk via een luik onder de trap naar de eerste verdieping. Onderaan de keldertrap is een extra deur die toegang geeft tot de kelder. De kelder bestaat uit twee ruimtes. Door beschadigingen in het pleister zijn bakstenen te zien (zie Afbeelding 26). Het plafond is hoog genoeg om recht op te staan en heeft bogen die elkaar kruisen (zie Afbeelding 26). In de achtermuur (tegenover Marktzijde) zijn twee nissen (zie Afbeelding 27). In de linker kelderruimte is aan de linkerkant is een stenen bak op de vloer gebouwd. Tegen de muur aan de Marktzijde is een dichtgemaakte schacht of hoog raam. In de rechter kelderruimte is een verwarming tegen de rechtermuur geplaatst. Door de muur aan de Marktzijde lopen buizen en bedrading.

Het bouwhistorisch rapport heeft de kelder een hoge monumentale waarde toegekend. De kelder moet zo veel mogelijk behoud worden.¹²⁸

AFBEELDING 26 ZICHTBARE BAKSTENEN MARKT 60

AFBEELDING 25 BOGEN MARKT 60

AFBEELDING 27 NISSEN MARKT 60

¹²⁶ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, z.d.-e.

¹²⁷ Ormel, 2023, pp. 13–14.

¹²⁸ Ormel, 2023, pp. 29–31.

Markt 56

Huidig gebruik pand: Kermis- & Circusmuseum.

Markt 56 is een Rijksmonument.¹²⁹ Het huis is gebouwd in de 17^e eeuw op een al bestaande kelder uit de 15^e eeuw. Deze kelder was overgebleven van het huis dat in 1523 verloren is gegaan bij brand. De originele ingang van deze kelder is dichtgemaakt.

Een groot verschil is te zien tussen de verschillende ruimtes van de kelder. De 15^e -eeuwse kelder is volledig van steen en maakt een boog. Een dichtgemaakte schacht naar de Markt is nog te zien (zie Afbeelding 28). Het perceel is later waarschijnlijk herverkaveld¹³⁰ waardoor een doorgang werd gemaakt naar de naastgelegen kelder (zie Afbeelding 29). Een aantal bakstenen die hiervoor zijn weggehaald, bevinden zich nog in de kelder.

AFBEELDING 28 KELDER MARKT 56

AFBEELDING 29 OPENING KELDER MARKT 56

Naast en achter deze kelder bevindt zich nog een kelder. Deze kelder heeft stenen muren, maar een houten plafond, ondersteund door houten palen en stenen muurtjes. Het plafond is tegelijkertijd de vloer van de begane grond. Opvallende details zijn een klein houten raam in een van de muren (zie Afbeelding 30) en een boog in een van de muren (zie Afbeelding 31). Deze boog bevindt zich onderaan de muur. Het duidt op een uitbreiding van de kelder.¹³¹

AFBEELDING 30 DETAIL FUNDERING MARKT 56

AFBEELDING 31 DETAIL RAAM MARKT 56

¹²⁹ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, z.d.-d.

¹³⁰ Ormel, 2023a, p. 15.

¹³¹ Ormel, 2023a, p. 49.

Het laatste deel van de kelder ligt het verst van de Markt af. Dit deel van de kelder ligt ook hoger dan de rest, net als het deel bebouwing wat er bovenop staat. Via een raam komt nog daglicht binnen. Deze kelder heeft ook stenen muren met een houten plafond, ondersteunt door houten palen (zie Afbeelding 32). In een van de muren bevond zich een klein raam met tralies (zie Afbeelding 33).

AFBEELDING 32 DERDE KELDER MARKT 56

**AFBEELDING 33 DETAIL RAAM MET TRALIES
MARKT 56**

Onnastraat 7

Huidig gebruik pand: Kermis- & Circusmuseum.

Rond 1700 werd de kelder aangelegd. Het gaat hier om de kleine ruimte die verder naar beneden wordt besproken.

De kelder is toegankelijk via een luik in de vloer in de eerste ruimte van het huis (gezien vanaf de binnenplaats). Een houten trap leid naar een houten deur. De kelder bestaat uit twee ruimtes die voornamelijk worden gebruikt als opslag voor het museum. De deur komt uit in de grootste ruimte. Deze kelder is aangelegd bij een verbouwing in 1883¹³². De kelder bestaat uit stenen muren en een houten plafond. De muur aan de kant van de Onnastraat lijkt voor een deel dichtgemaakt te zijn met houten planken (zie Afbeelding 34).

AFBEELDING 34 ONNAZIJD ONNASTRAAT 7

¹³² Ormel, 2023b, p. 4.

Tegen de linker muur (gezien vanaf de trap) is een grote afzuigkap bevestigd (zie Afbeelding 36). Rechts van de trap is nog een tweede, kleinere kelder aanwezig. Deze is volledig van steen en het plafond loopt op in een boog (zie Afbeelding 35 en Afbeelding 37). In deze ruimte, tegen de muur aan de kant van de Onnastraat, bevindt zich een dichtgemaakte opening (zie afbeelding). Dit is mogelijk de oude ingang van de kelder.¹³³ Aan de buitenmuur is op deze hoogte ook nog een rooster in de muur te zien (zie Afbeelding 38).

**AFBEELDING 36 AFZUIGKAP
ONNASTRAAT 7**

**AFBEELDING 35 TWEEDE KELDER
ONNASTRAAT 7**

AFBEELDING 37 TWEEDE KELDER ONNASTRAAT 7

**AFBEELDING 38 BUITENAANZICHT
KELDER ONNASTRAAT 7**

¹³³ Ormel, 2023b, p. 3.

Markt 72

Huidig gebruik pand: restaurant De heren van de Rechter. In de kelder staat de voorraad. De bevoorrading wordt nog steeds gedaan d.m.v. de schacht die vanaf het straatniveau van de Koningsstraat de kelder in gaat.

Het gebouw is een Rijksmonument.¹³⁴ In 1564 werd dit pand in gebruik genomen als stadhuis, later, in 1650 werd in een aangrenzend pand, het stadswijnhuis en de stadsherberg ingericht. Het voormalige stadhuis bevatte het gehele blok tussen Waagstraat, Vrouwestraat en Koningstraat. In dit blok waren het stadhuis (vanaf 1564), stadswijnhuis (vanaf 1650), stadsherberg (ook vanaf 1650), de stadswaag (1642) en het postkantoor (1873). In 1919 verhuisde het stadhuis en was het pand tot 1992 in gebruik als kantongerecht.¹³⁵

De kelder die bezocht is bevindt zich onder de rechterkant van het pand (gezien vanaf Marktzijde). De kelder is toegankelijk via een stenen trap onder een luik. De kelder is hoog (makkelijk rechtop te staan) en gemaakt van steen met een stenen vloer. Vanaf de trap naar beneden heeft de kelder twee ruimtes. Die aan de kant van de Koningstraat is de grootste. De voorraadschacht aan deze kant is nog functioneel en in gebruik. De muur aan de Marktzijde heeft een dichtgemetselde voorraadschacht. De andere ruimte is aan de Marktzijde wat verbouwd en daar is nu een tapinstallatie aangelegd. Deze ruimte loopt door tot achter de locatie van de trap en daar is ook nog een betonnen schacht te zien die aan de bovenkant dichtgemetseld is. Mogelijk was deze om voorraad van binnen in het huis makkelijk naar beneden te brengen. In de hele kelder zijn geen (dichtgemaakte) openingen zichtbaar in het muurwerk die zouden kunnen leiden naar een ondergrondse gang.

In deze kelder zijn geen foto's gemaakt.

Markt 74

Huidig gebruik pand: Markt74 Eetcafé Steenwijk

Dit pand is een Rijksmonument¹³⁶ en het vroegere woonhuis van Lucas Bennen. Hij heeft een artikel geschreven voor de Historische Vereniging Steenwijk en Omstreken. Hierin beschrijft hij de kelder en is ook een aantal schematische tekeningen toegevoegd. Op een oude foto die ook aan het artikel is toegevoegd, is nog te zien dat de kelder inderdaad helemaal tot achterin het pand door heeft gelopen. Er zitten namelijk op straatniveau luchtroosters op onregelmatige afstanden. Op de foto zijn er 5, mogelijk 6 te zien. Met vooraan (het dichtst bij de voorgevel) nog een grotere, afgedekte opening. Deze is waarschijnlijk een schacht voor de bevoorrading geweest, zoals bij nummer 72 nog steeds het geval is.¹³⁷

De kelder is niet toegankelijk en daarom was het niet mogelijk om deze kelder te bezoeken en te fotograferen.

Conclusie

Bij deze kelders is een aantal dichtgemaakte openingen nog te zien in de muur. Het gaat voornamelijk om kleine openingen naar straatniveau (schachten en/of ramen). Dit is het geval bij Markt 38, 56 en 72. Hierop zijn drie uitzonderingen.

Ten eerste de dichtgemetselde opening ter grootte van een deur in de kelder van Markt 38. Deze leidde volgens de eigenaar vroeger via een trap naar de Markt.

Ten tweede de met hout dichtgemaakte opening in de kelder van Onnastraat 7. Hier wordt geen reden voor gegeven. Deze opening komt uit aan de Onnastraat wat niet in de buurt ligt van de meeste gangen besproken in hoofdstuk 3.3.

Ten derde in de oude kelder onder Onnastraat 7. Hier is halverwege de muur een dichtgemaakte opening. Dit zou de oude ingang naar de kelder kunnen zijn.

¹³⁴ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, z.d.-a.

¹³⁵ Stenvert et al., 1998, p. 254.

¹³⁶ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, z.d.-b.

¹³⁷ Bennen, 2015.

3.4 Waardering van de gangen

De informatie die verzameld is in bovenstaande hoofdstukken is hier verzameld in een waardering. In onderstaande tabellen is per gang weergegeven welke informatie gevonden is in dit onderzoek. Per brontype is aangeduid of informatie over desbetreffende gang is aangetroffen (☑) of niet (☒). In de laatste kolom zijn de vinkjes bij elkaar opgeteld. Een hoge score betekent dat al vrij veel informatie over de gang bekend is. Een lagere score is een indicatie dat verder onderzoek nog nodig is voor die gang. Onder de tabellen staat nog een korte samenvatting van de gevonden informatie.

1. Markt 20 naar Markt 72 en Markt 74

Primair	Secundair	Archeologie	Bouwhistorie	Historische kaarten	Waardering
☒	☑	☑	☑	☑	4/5

De secundaire bron zijn de verhalen verteld in het artikel van Lucas Bennen en het artikel van Van Zanten. Beide vertellen hetzelfde verhaal dat origineel afkomstig is van de moeder van Bennen die zich het verhaal herinnerde uit haar kindertijd.

De archeologische documentatie over de locatie van deze gang beperkt zich tot het radaronderzoek op de Markt waarbij geen sporen van ondergrondse gangen zijn aangetroffen.

De kelder van Markt 72 kon tijdens dit onderzoek onderzocht worden voor de bouwhistorische informatie. In de muur aan de Marktzijde werd geen indicatie aangetroffen dat ondergrondse gangen vanuit deze kelder liepen. Bij Markt 20 was het niet mogelijk dit te zien omdat de kelder niet te betreden was. De kelder van Markt 74 is dichtgestort en was daardoor ook niet meer toegankelijk.

Op de kaart van Jacob van Deventer is op de vermoedelijke locatie van de gang, bij de Grote Kerk, een stippellijn aangegeven. Een soortgelijke stippellijn komt elders op de kaart niet voor. Het kan een indicatie zijn voor een ondergrondse gang of, waarschijnlijker, een looppad naar de deur van de kerk.

Aan de hand van deze informatie lijkt een ondergrondse gang op deze locatie onwaarschijnlijk. Om dit te kunnen bevestigen is verder onderzoek nodig.

2. Waagstraat 6 naar het overliggende pand

Primair	Secundair	Archeologie	Bouwhistorie	Historische kaarten	Waardering
☒	☑	☒	☒	☒	1/5

De secundaire bron voor deze gang is het artikel van Lucas Bennen. Hij woonde vroeger in het overliggende pand en schrijft dat in de kelder een dichtgemetselde opening in de muur van die kelder zat.

Voor deze gang is het niet mogelijk om een duidelijke conclusie te trekken over het bestaan aangezien de informatie zo gering is. Om een duidelijke conclusie te kunnen trekken is verder onderzoek nodig.

3. Markt 48 naar de Kleine Kerk

Primair	Secundair	Archeologie	Bouwhistorie	Historische kaarten	Waardering
☒	☒	☒	☒	☒	1/5

De secundaire bron voor deze gang is het artikel van Van Zanten. Hierin wordt beschreven dat in de kelder van Markt 48 een dichtgemetselde opening naar een ondergrondse gang bevindt. Dit was tijdens dit onderzoek niet te controleren. De kelder van Markt 48 wordt momenteel gebruikt voor opslag en was daardoor niet toegankelijk.

Ook voor deze gang kan geen conclusie worden gegeven over het bestaan wegens geringe informatie. Om de gang te bevestigen of ontkennen is verder onderzoek nodig.

4. Van klooster naar klooster

Primair	Secundair	Archeologie	Bouwhistorie	Historische kaarten	Waardering
☒	☒	☒	☒	☒	1/5

De secundaire bron voor deze gang is het artikel van Van Zanten. Hij schrijft hierin dat een gang zou lopen van een klooster binnen de stadsmuren naar een klooster buiten de stad. Geen verdere informatie wordt gegeven en ook geen locatie. Voor een locatie binnen de stad is geen bewijs gevonden tijdens dit onderzoek. Het dichtstbijzijnde klooster buiten de stad ligt op 5 kilometer afstand.

Omdat deze gang geen locatie heeft was het ook niet mogelijk informatie te vinden in de andere bronnen of vast te stellen of deze wel of niet bestaat.

5. Rams Woerthe naar de Kleine Kerk

Primair	Secundair	Archeologie	Bouwhistorie	Historische kaarten	Waardering
☒	☒	☒	☒	☒	1/5

De secundaire bron voor deze gang is het artikel van Van Zanten. Hij beschrijft hierin de loop van de gang. Mogelijk is dit verhaal ontstaan uit de ontdekking van de gang onder de Gasthuispoort in combinatie met een oude kelder bij Rams Woerthe.

Voor het bevestigen van deze gang is nog te weinig bekend. Verder onderzoek is nodig.

6. Onder de Gasthuispoort

Primair	Secundair	Archeologie	Bouwhistorie	Historische kaarten	Waardering
☒	☒	☒	☒	☒	4/5

De primaire bronnen zijn de krantenartikelen uit de jaren '50 waarin de ontdekking van de gang onder de Gasthuispoort is beschreven. De gang werd ontdekt tijdens rioleringswerkzaamheden en was vermoedelijk uit de tijd van de Tachtigjarige Oorlog. Tijdens de ontdekking zijn mensen 15 meter in de gang geweest tot deze was ingestort. Daarna is de gang ontoegankelijk gemaakt.

De secundaire bron is een vermelding in het boek van Bruinenberg. Hij stelt dat het om kruipgangen gaat waardoor het mogelijk was de stad nog in te komen of te verlaten na het sluiten van de poorten.

Rondom de voormalige Gasthuispoort zijn twee booronderzoeken uitgevoerd. De boringen zijn echter niet gezet op de locatie van de poort zelf. Dit geeft dus geen verdere informatie over de ondergrondse gang zelf.

Op historische kaarten is de locatie van de voormalige Gasthuispoort te zien.

Deze gang heeft zeker bestaan. Helaas is de exacte locatie niet gedocumenteerd en zijn, voor zover nagegaan kan worden, geen foto's gemaakt. Ook is niet bekend of de gang tijdens de werkzaamheden gesloopt is of dat deze mogelijk nog bestaat.

3.5 Fictieverhaal

Ondergrondse gangen spreken tot de verbeelding. Om de verzamelde verhalen en informatie te verwerken in een fictieverhaal was het nodig om de informatie wat te filteren. Hieronder wordt omschreven welke delen van de informatie beschreven in de rest van dit hoofdstuk geschikt bleken voor fictie. Het verhaal is terug te vinden in Bijlage 1.

Ondergrondse gangen

Van de ondergrondse gangen kwamen de meeste wel in aanmerking. Om het zo dicht mogelijk te laten vallen onder de verhalen die door de bewoners van Steenwijk verteld worden, is de keus gemaakt om gangen te gebruiken waarvan de locatie vast ligt. De gang van klooster naar klooster (zie hoofdstuk 3.1.4) komt hierdoor niet meer in aanmerking. De gang onder de Waagstraat (zie hoofdstuk 3.1.2) is vrij kort. Om ook in het verhaal te focussen op de ondergrondse gangen was het makkelijker om een langere gang te kiezen. Uiteindelijk is voor het verhaal een combinatie gemaakt tussen de gang van Markt 48 naar de Kleine Kerk (zie hoofdstuk 3.1.3), van Rams Woerthe naar de Kleine Kerk (zie hoofdstuk 3.1.5) en onder de Gasthuispoort (zie hoofdstuk 3.1.6). Afbeelding 39 laat de loop van de gangen beschreven in het verhaal zien. De gang tussen Markt 20 en Markt 48 is in het verhaal toegevoegd. Deze komt niet voor in de verhalen over de ondergrondse gangen, maar was een hulpmiddel om zoveel mogelijk gangen te beschrijven in het fictieverhaal.

AFBEELDING 39 DE ONDERGRONDSE GANGEN BESCHREVEN IN HET FICTIEVERHAAL.

De ondergrondse gangen worden in het fictieverhaal omschreven als laag en gemetseld. De hoogte van de gangen is gebaseerd op het verhaal van de politieman Sibma die in de gangen was 'gekropen'.¹³⁸ Dit impliceert dat ze te laag waren om rechtop in te lopen. De omschrijving dat de gangen gemetseld waren komt gedeeltelijk uit het verhaal dat voor nummer 48 vroeger gewelven zijn gevonden¹³⁹ en is gedeeltelijk gebaseerd op de bouwstijl van de oudste kelders die in dit onderzoek zijn onderzocht (zie hoofdstuk 3.3.3). Specifiek die in Afbeelding 23, Afbeelding 28 en Afbeelding 37.

Geschiedenis van Steenwijk

Omdat de enige bevestigde gang, onder de Gasthuispoort, onderdeel is van de vestingwerken, is gekozen voor een periode in de geschiedenis waarin de vestingwerken een actieve rol hadden in de stad. Over de strijd in 1523 en de beleggings in de Tachtigjarige Oorlog is vrij veel informatie bekend in tegenstelling tot de latere onrust in de regio (zie hoofdstuk 3.2.3). Tijdens de slag in 1523, met vervolgens de grote stadsbrand, is het echter niet tot vechten gekomen. De bezetting van Steenwijk in 1580 was daarom een geschikter onderwerp om te koppelen aan de ondergrondse gangen. In dit onderzoek kwam het verhaal van Matthijs Kiers naar voren. Hij heeft, tijdens de bezetting in 1580, een brief van het stadsbestuur van Steenwijk door de Spaanse linies naar Kampen gebracht.¹⁴⁰ Dit verhaal spreekt aan tot de verbeelding en is daarom als basis gebruikt voor het fictieverhaal.

In het verhaal is ervoor gekozen dat Matthijs met zijn brief de stad niet uitkwam. Daarbij is geïmpliceerd dat Van den Kornput dat niet toeliet. Dit is echter fictie. In *Steenwijk Vestingstad* wordt zelfs expliciet gesteld dat, hoewel Van den Kornput niet achter de brief stond, hij het ook niet in de weg stond dat deze opgesteld en weggebracht werd.¹⁴¹ De keus is hier gemaakt om de waarheid niet aan te houden. Dit zodat in het verhaal een reden was dat Matthijs gedwongen werd gebruik te maken van de ondergrondse gangen, in plaats van dat hij zomaar de stad uit kon lopen.

Historische kaarten

De historische kaarten hadden de bijdrage te kunnen controleren of het stratenplan tijdens de Tachtigjarige Oorlog en die van hedendaags verschilden. Dit was waardevol omdat dan in het fictieverhaal geen straten voorkwamen die destijds nog niet bestonden. Vooral de kaart van Jacob van Deventer (Afbeelding 14) en de schets van Johan van den Kornput (Afbeelding 15) waren hierin nuttig.

Bouwhistorie

De enige kelder die een duidelijke dichtgemetseld opening vertoonde die niet een opgang naar de straat was, is de kelder van nummer 38 (Afbeelding 22). Omdat aan dit pand echter geen verhalen van gangen verbonden zijn, is gekozen om deze niet te gebruiken. De muur die uiteindelijk in het fictieverhaal wordt gebruikt als in-/uitgang van de ondergrondse gang vertoont geen sporen van een deur of opening. Om toch de tunnel vanuit Markt 72 te kunnen gebruiken in het verhaal is daar een opening bedacht die niet in het aanzicht van de muur te zien is.

¹³⁸ Bultink, 1989.

¹³⁹ van Zanten, 1997.

¹⁴⁰ Laar et al., 2009, p.100.

¹⁴¹ Laar et al., 2009, p.100.

Archeologie

Geen van de in dit onderzoek besproken archeologische opgravingen bevindt zich in het traject van de ondergrondse gangen. De enige uitzondering hierop is het radaronderzoek op de Markt. Bij dit onderzoek waren onder de Markt geen sporen van ondergrondse gangen te zien (zie hoofdstuk 3.3.3). Om de ondergrondse gangen vanuit Markt 72 toch te kunnen benoemen in het fictieverhaal zijn de resultaten van het radaronderzoek niet meegenomen.

Conclusie

In het onderzoek is voldoende informatie naar boven gekomen om te gebruiken in een fictieverhaal voor jongeren. Getracht is om zo dicht mogelijk bij de waarheid (of de vertelde verhalen) te blijven. Waar dat niet mogelijk was, bijvoorbeeld omdat het niet bekend was, is een deel fictie toegevoegd.

Het verhaal wat op basis van deze informatie is geschreven staat in Bijlage 1.

4. Conclusie

In de conclusie worden de onderzoeksvragen aan de hand resultaten beantwoord. Vervolgens wordt de hoofdvraag beantwoord.

Uit de geschiedenis van Steenwijk kwamen drie mogelijke aanleidingen voor de aanleg van ondergrondse gangen in Steenwijk:

1. De aanleg van de vestingwerken van Steenwijk. De strategische positie zorgde ervoor dat de stad goed verdedigd moest kunnen worden. Vanaf de 13^e eeuw had Steenwijk vestingwerken die tot in de 18^e eeuw in verschillende fasen uitgebreid werden en weer in verval raakte. De enige bevestigde gang lag onder de Gasthuispoort en de rest zou gelijktijdig of met latere versterkingen aangelegd kunnen zijn.
2. De Tweede Wereldoorlog. Door de nabijheid van een kazerne, waren veel militairen aanwezig in Steenwijk. Voor het verzet in de stad zouden ondergrondse gangen mogelijk een goede verbergplek geweest zijn.
3. Religie. Verhalen zijn verteld over gangen naar kerken en kloosters. Op de plaats van de Sint Clemenskerk (Grote Kerk) is sinds het jaar 1000 al een locatie voor een kerk. In de omgeving zijn ook verschillende kloosters bekend.

Uit verschillende bronnen is informatie over de mogelijke ondergrondse tunnels gehaald. Onderstaand is eerst een overzicht gemaakt van (nieuwe) informatie die gekoppeld kan worden aan de verhalen van de bewoners van Steenwijk. Daarna is een overzicht van (nieuwe) informatie die niet aan een gang gekoppeld kan worden.

Markt 20 naar Markt 72 en Markt 74

Het verhaal: onder de Markt loopt van Markt 72 een gang naar Markt 20 met ergens een splitsing naar Markt 74. Vanaf Markt 20 loopt deze naar de Grote Kerk. Een man genaamd Sibma en zijn zwager Kuiper zijn in de gang geweest in de jaren '30 of '40. In deze tijd was de gang gedeeltelijk ingestort. Bij de restauratie van de Grote Kerk zijn ook mensen in de ondergrondse gang geweest.

Literatuur:

Tijdens de Tweede Wereldoorlog was er een politieagent met de naam Sibma, dit zou dezelfde persoon kunnen zijn als uit het verhaal.

De locaties die in dit verhaal verbonden zijn, waren volgens Bruinenberg op verschillende momenten de locatie van het raadshuis van de stad.

Markt 72 is de locatie geweest van het stadhuis, stadsherberg, stadswijnhuis, postkantoor en het kantongerecht.

Archeologie:

In 2018 is op de Markt een radaronderzoek geweest. Dit heeft tot 2.5m diepte geen sporen gevonden die kunnen wijzen op ondergrondse gangen. Over de restauratie van de Grote Kerk in Steenwijk is niets beschreven over ondergrondse gangen. Bij de restauratie van de Grote Kerk in Vollenhove is wel een ondergrondse gang gevonden. Het is goed mogelijk dat inderdaad iemand in de ondergrondse gang is geweest bij de restauratie van de Grote Kerk, echter ging het dan om die in Vollenhove, niet in Steenwijk.

Bouwhistorische informatie:

In de kelder van Markt 72 zijn geen sporen gevonden die kunnen wijzen op ondergrondse gangen. De kelders van Markt 74 en 20 waren niet toegankelijk, maar Bennen benoemd dat een dichtgemetselde opening was aan de Marktzijde van de kelder van Markt 74.

Historische kaarten:

De kaart van Jacob van Deventer uit ca. 1560 laat een stippellijn zien op de locatie van een ondergrondse gang uit de verhalen. Deze stippellijn is verder nergens op de kaart te zien. Het kan een indicatie zijn van de gang of een looppad vanaf de ingang van de kerk.

Waardering: uit vier van de vijf soorten bronnen is informatie kunnen vinden over deze gang. Daarentegen is dit nog niet voldoende informatie om definitief te kunnen zeggen of de gang wel of niet bestaat. Verder onderzoek is nog nodig.

Waagstraat 6 naar het overliggende pand

Het verhaal: van de stadswaag (Waagstraat 6) zou een gang lopen naar het wijnhuis aan de overkant van de straat.

Literatuur:

Het stadswijnhuis bevond zich niet recht tegenover de Waag, maar schuin tegenover aan Markt 74.

In de archeologische documentatie, bouwhistorische informatie en op de historische kaarten is geen verdere informatie gevonden over deze gang.

Waardering: uit één van de soorten bronnen is informatie gevonden. Voor deze gang is verder onderzoek nodig.

Markt 48 naar de Kleine Kerk

Het verhaal: in de kelder van Markt 48 is nog een dichtgemetselde opening te zien vanuit waar een ondergrondse gang via de Koningstraat naar de Kleine Kerk liep. Bij werkzaamheden in de buurt werden stenen gewelven gevonden die met de werkzaamheden geruimd zijn.

Bouwhistorische informatie:

De kelder van Markt 48 is in gebruik als opslag en daarom niet toegankelijk. Het deel van het verhaal over de dichtgemetselde opening kon hierom niet gecontroleerd worden.

In de literatuur, archeologische documentatie en op de historische kaarten is geen verdere informatie gevonden over deze gang.

Waardering: uit één van de soorten bronnen is informatie gevonden. Voor deze gang is verder onderzoek nodig.

Van klooster naar klooster

Het verhaal: vanuit de Grote Kerk zou onder de stadswal een gang naar buiten lopen en zo een nonnenklooster met een monnikenklooster verbinden. Eén van de kloosters zou zich binnen de stad bevinden en één buiten de stad.

Literatuur:

Voor een klooster binnen de stad zijn geen aanwijzingen gevonden. Buiten de stad hebben een aantal kloosters gezeten: De Voorzienigheid (op 5 km afstand), Sint Janskamp en Clarenberg (op 17 km afstand), Benedictijnenabdij Heilige Maria (op 19 km afstand) en het Zwartewatersklooster (op 25 km afstand).

In de archeologische documentatie, bouwhistorische informatie en op de historische kaarten is geen verdere informatie gevonden over deze gang omdat de exacte locatie niet bekend is.

Waardering: uit één van de soorten bronnen is informatie gevonden. Zonder een exacte locatie is het onmogelijk om het bestaan van deze gang te bevestigen.

Vanuit Rams Woerthe naar de Kleine Kerk

Het verhaal: vanaf de locatie van Rams Woerthe loopt een ondergrondse gang de stad in. De gang loopt via de Gasthuisstraat, over de Markt met verbindingen aan de kelders van Markt 48 en Markt 76 en eventueel nog andere, niet nader gespecificeerde, panden en uiteindelijk uitkomen in de Kleine Kerk.

Archeologie:

In 2018 is op de Markt een radaronderzoek geweest. Dit heeft tot 2.5m diepte geen sporen aangetroffen die kunnen wijzen op ondergrondse gangen.

In de literatuur, archeologische documentatie en op de historische kaarten is geen verdere informatie gevonden over deze gang.

Waardering: uit één van de soorten bronnen is informatie gevonden. Voor deze gang is verder onderzoek nodig.

Onder de Gasthuispoort

Het verhaal: onder de Gasthuispoort loopt een ondergrondse gang.

Literatuur:

De Gasthuispoort was onderdeel van de verdedigingswerken van de stad en is gesloopt in 1846. In 1959 is bij de aanleg van riolering een gang onder de voormalige poort aangetroffen. Mensen zijn in deze gangen geweest. Deze was deels ingestort en is daarna verzegeld. Mogelijk waren het kruipgangen bedoeld om na sluiting van de stadspoorten de stad nog in te komen. Mogelijk zijn delen geruimd voor de aanleg van de riolering.

Archeologie:

Rondom de locatie van de voormalige Gasthuispoort zijn in 2009 twee archeologische onderzoeken gedaan. Deze waren rondom, maar niet op, de locatie van de poort. Geen sporen van ondergrondse gangen zijn bij dit onderzoek aangetroffen.

Bouwhistorische informatie:

Niet van toepassing.

Historische kaarten:

Op de historische kaarten is de locatie van de Gasthuispoort te zien.

Waardering: uit vier van de vijf soorten bronnen is informatie kunnen vinden over deze gang. Deze gang heeft zeker bestaan, hij is gevonden in de jaren '50.

Voor een aantal van deze gangen is de conclusie dat verder onderzoek nodig is. Dit kan informatie zijn die niet is gevonden of (nog) niet bekend is tijdens dit onderzoek. Het betekent ook dat de meest definitieve manier om het bestaan van de ondergrondse gangen te bevestigen, verder archeologisch onderzoek is.

Literatuur

Alle literatuur geschreven over de ondergrondse gangen in Steenwijk komt van de Historische Vereniging Steenwijk en Omstreken. Dit beperkt zich tot een artikel van Lucas Bennen uit 2015 waarin de gangen kort vermeld worden, een artikel van Piet van Zanten uit 1997 over de tot dan toe verzamelde verhalen en een verwijzing in het boek van Henk Bruinenberg uit 1965, waarin hij stelt niet in de gangen te geloven.

Bouwhistorische informatie

Bij de onderzochte kelders is een aantal dichtgemaakte openingen nog te zien in de muur. Het gaat voornamelijk om kleine openingen naar straatniveau (schachten en/of ramen). Dit is het geval bij Markt 38, 56 en 72. Hierop zijn drie uitzonderingen.

Ten eerste de dichtgemetselde opening ter grootte van een deur in de kelder van Markt 38. Deze leidde volgens de eigenaar vroeger via een trap naar de Markt.

Ten tweede de met hout dichtgemaakte opening in de kelder van Onnastraat 7. Hier wordt geen reden voor gegeven. Deze opening ligt komt uit aan de Onnastraat wat niet in de buurt ligt van de meeste gangen besproken in hoofdstuk 3.3.

Ten derde in de oude kelder onder Onnastraat 7. Hier is halverwege de muur een dichtgemaakte opening. Dit zou de voormalige ingang naar het oude deel van de kelder kunnen zijn.

Historische kaarten

Oude topografische kaarten uit 1820, 1850, 1866, 1909, 1954 en 1961 zijn niet gedetailleerd genoeg om veel informatie van de binnenstad af te lezen. Ze geven niet de ondergrondse situatie weer en ook geen indicaties voor de ondergrondse situatie. Wel is te zien dat, in ieder geval van 1820 tot de bouw van Rams Woerthe geen klooster op die locatie stond.

De kaarten van Johan van den Kornput uit ca. 1581, de kaart van Joan Blaeu uit 1649 en de kadastrale kaart uit 1832 geven geen informatie over de situatie onder de grond. Dit is niet ongebruikelijk. Oude kaarten van Kampen en Grave geven ook geen indicaties van ondergrondse tunnels op locaties waar deze wel zijn ontdekt.

De situatie in de rest van Nederland

In Kampen is in 2023 een gang gevonden onder het voormalige Van Ingenbastion. Deze gang is onderdeel van de vestingwerken van de stad. Dit is vergelijkbaar met de gang onder de Gasthuispoort, wat onderdeel is van de vestingwerken van Steenwijk.

In Grave is een ondergronds gangensysteem aanwezig onder de Hampoort. Dit is, opnieuw, te vergelijken met de gang onder de Gasthuispoort. In Grave wordt ook verteld over een dichtgemetselde opening in een kelder aan de Markt die vroeger toegang gaf tot een ondergrondse gang. Dit is vergelijkbaar met de verhalen die verteld worden over Markt 74, 72 en 48.

In Hoorn gingen verhalen rond dat er ondergrondse gangen onder de stad lagen. In 2015 is met heftige regenval een deel van deze gangen ontdekt. Het gaat om een intact deel van een oud rioleringsstelsel waarmee de verhalen in de stad zijn bevestigd.

Antwoord op de hoofdvraag

Nieuwe informatie over de historische kelders en ondergrondse gangen is beperkt. Bouwhistorische rapporten van panden aan de Markt zorgen wel voor meer context dan alleen veldbezoeken hadden opgeleverd. Geen van de informatie in deze rapporten kan echter gekoppeld worden aan de ondergrondse gangen. De veldbezoeken aan de kelders waar geen bouwhistorische informatie van beschikbaar was heeft nieuwe informatie opgeleverd in de vorm van beschrijvingen en foto's. Ook bij deze kelders was het niet mogelijk om deze nieuwe informatie te koppelen aan ondergrondse gangen.

Hoewel weinig nieuwe informatie beschikbaar is over het onderwerp, was het mogelijk om sommige details uit de verhalen te bevestigen of weerleggen met de hulp van andere bronnen. De basis voor de informatie over de ondergrondse komt vanuit de verhalen die rondgaan in de stad. Met de hulp van literatuuronderzoek en veldbezoeken is een aantal verhalen (deels) bevestigd of weerlegd. Zo is de locatie van de gang van Markt 20 via Markt 72 en Markt 74 en Markt 20 via de Kerkstraat naar de Grote Kerk in 2018 onderzocht door middel van een grondradaronderzoek. Dit heeft op deze locatie geen sporen van ondergrondse gangen gevonden.

De kloosters in de omgeving hebben allemaal op vrij grote afstand van de stad gelegen waarbij de meeste omgeving uit moeras bestond en hadden geen duidelijke connectie met de stad zelf. Een aantal verhalen vertellen over een klooster op de plaats waar nu Rams Woerthe staat. Op kaarten vanaf de 16^e eeuw staat echter niets aangegeven op deze locatie.

Het verhaal over een ondergrondse gang die gevonden is tijdens een archeologische opgraving vanwege de restauratie van de Grote Kerk is bevestigd. Het ging hier alleen niet om de Grote Kerk in Steenwijk, maar om de Grote Kerk in Vollenhove.

Voor het fictieverhaal is een gebeurtenis gekozen uit de geschiedenis van Steenwijk. De opdracht aan Matthijs Kiers om een brief naar Kampen te brengen op 28 oktober 1580. In de fictieve versie van het verhaal is aangenomen dat de ondergrondse gangen bestaan.

Koppeling met het maatschappelijk kader.

In het maatschappelijk kader wordt het Verdrag van Faro benoemd. Binnen het verdrag wordt het belang van participatie van het publiek benadrukt. In het geval van dit onderwerp, ondergrondse gangen, komt het vanuit het publiek (nu specifiek de Historische Vereniging van Steenwijk en Omstreken, maar eerder ook bijvoorbeeld de lokale radiozender) en is het daardoor bij de overheid (in dit geval de gemeente) beland. Daaruit is dit onderzoek voort gekomen.

Verder benadrukt het Verdrag van Faro ook het dat niet alleen het erfgoed belangrijk is, maar ook wat er mee gedaan wordt. In dit geval zijn de ondergrondse gangen zelf natuurlijk het onderwerp, maar de verhalen en het mysterie van de gangen zijn waar mensen over blijven praten (van radio-uitzendingen in de jaren '80 tot een artikel in 2015). Het kan een belangrijk middel zijn om de inwoners van een stad te betrekken bij de geschiedenis van die stad. Zoals dit ook te zien is met het lespakket dat is gemaakt in Hoorn. Daardoor gaan basisschoolkinderen actief aan de slag met de geschiedenis van hun eigen stad.

Dit maakt het bestaan van de gangen niet het meest belangrijke aan ondergrondse gangen. Het belangrijkste is wat met de ondergrondse gangen, en hun verhalen, gedaan wordt.

In dit geval is dat om de ondergrondse gangen te verbinden met de leesvaardigheid onder jongeren. Een verhaal is opgesteld wat de erfgoed van hun stad verbind met een belangrijk deel van de educatie: lezen.

5. Reflectie

In dit hoofdstuk is teruggeblikt op het onderzoek.

Terugblik op de onderzoeksvragen en het onderzoeksproces

De deelvragen ‘Wat is er al bekend in de literatuur over eventuele ondergrondse tunnels in Steenwijk?’ en ‘Welke verhalen gaan er rond over de tunnels/gangen bij de bewoners van Steenwijk?’ bleken veel overeen te komen. De literatuur beperkte zicht tot korte vermeldingen van de gangen of een verzameling van de verhalen over de gangen. Niet alle verhalen van de bewoners waren opgenomen in de literatuur en niet alle bronnen voor de verhalen vallen onder literatuur.

Een deel van het onderzoek naar de ondergrondse gangen is uitgevoerd door leden van de Historische Vereniging Steenwijk en Omstreken. Zij hebben vooraf vaak al een mening die ze graag willen bewijzen. Ze schrijven vaak over de gangen omdat ze geloven dat deze bestaan. Dit onderzoek was gefocust op het verzamelen van informatie en het bewijzen en weerleggen van de verhalen die al bestonden. Hierbij moest wel alles vanaf het begin uitgezocht worden. Dit zorgt voor een wat neutralere blik, maar ook voor een beperking. Dingen die voor iemand uit Steenwijk waarschijnlijk vanzelfsprekend zijn, zoals bijvoorbeeld namen van bepaalde gebouwen of welke winkel vroeger in een bepaald pand zat, moesten eerst opgezocht worden.

Daarbij was een uitdaging van dit onderzoek de kwaliteit van de bronnen. Omdat een van de uitgangspunten de verhalen van de bewoners waren, waren de bronnen niet wetenschappelijk. Dit maakte veel bronnen slecht controleerbaar. Een aantal aspecten van verhalen van bewoners waren wel te controleren aan de hand van bijvoorbeeld historische gebeurtenissen. Niet altijd kon het geverifieerd worden wat het lastig maakte om voldoende informatie en informatie van voldoende kwaliteit te vinden. Dit geldt voor de bronnen van de gangen binnen Steenwijk en informatie voor vergelijkingen met de rest van Nederland. Hoewel over veel steden wordt gezegd dat er ondergrondse gangen zitten, is weinig concrete informatie beschikbaar. De informatie, als die al bestaat, bestaat vaak uit losse verhalen of krantenartikelen. Vaak zijn niet eerder wetenschappelijke onderzoeken gedaan.

De onderzoeksvraag ‘Welke informatie is er te vinden over historische kelders en eventuele tunnels/gangen op historische kaarten?’ bleek een uitdaging. De uitgang was om in historische bronnen, dus ook kaarten, te zoeken naar indicaties voor ondergrondse gangen, maar het bleek tijdens het onderzoek dat geen van de geraadpleegde kaarten een overzicht gaf van de situatie onder de grond.

Omdat dit een afstudeerproject voor de studie archeologie is, maar het project niet direct over archeologie gaat, was er zorg dat de archeologische component te klein was. Hierdoor is een extra hoofdstuk met een gespecialiseerde archeologische verwachting volgens de KNA opgesteld.

Persoonlijke ontwikkeling

In het Plan van Aanpak was uitstelgedrag gesteld als één van de interne risico's van dit onderzoek. Uiteindelijk bleek dit minder van toepassing dan gedacht.

Omdat ik probeerde minor en afstuderen door elkaar te doen was het niet mogelijk te focussen op een van de twee waardoor het allebei langer heeft geduurd. Dat had ik niet moeten doen. Ik had beter of eerst op de minor of eerst op afstuderen kunnen focussen. Dat had een beter effect gehad op de focus en energie die ik graag in dit project en in de minor had willen steken. In plaats daarvan ben ik afgelopen jaar vaak overweldigd geweest door de hoeveelheid werk van beide waardoor ik een stap terug heb moeten doen. Mede daarom heeft dit onderzoek ook veel langer geduurd dan gepland. Dit was op een manier ook positief. De ondergrondse gang in Kampen is pas gevonden in mei 2023. Was ik op mijn geplande tijdsschema klaar geweest, had ik deze niet mee kunnen nemen in mijn vergelijking.

Het product vond ik een goede manier om geschiedenis over te brengen. De mythische status van de ondergrondse gangen is goed voor de verbeelding.

6. Aanbevelingen

In dit hoofdstuk staan een aantal aanbevelingen voor verder onderzoek en voor de gemeente Steenwijkerland.

Verder onderzoek

Zoals bij de reflectie ook besproken, is veel tijd besteed aan het controleren van de betrouwbaarheid van de bronnen. Aanbevolen is daarom een objectief, wetenschappelijk onderzoek naar de kwaliteit van bronnen gebruikt in dit onderzoek en bronnen over het onderwerp ondergrondse gangen.

Dit onderzoek in Steenwijk heeft aangetoond dat ondanks dat het bestaan of van de meeste ondergrondse gangen niet bewezen of ontkent kon worden, veel bronnen beschikbaar zijn die een geïntegreerd onderzoek zinvol maken. Het bij elkaar zetten van informatie heeft nieuwe inzichten opgeleverd. Bovenkomende verhalen kunnen mogelijk nog aanknopingspunten bevatten om gaten die in verhalen zitten later aan te vullen.

De mensen die vooral interesse toonde in dit onderwerp waren mensen (bijvoorbeeld van de Historische Vereniging) die in hun vrije tijd zich graag bezig houden met de geschiedenis van hun stad. Het is waardevol om ook andere doelgroepen geïnteresseerd te krijgen in de geschiedenis van hun stad. Het onderwerp van ondergrondse gangen heeft een sterke band met de geschiedenis van de stad en het mysterie rondom het bestaan van de gangen maakt het wat spannender. Hieromheen zou bijvoorbeeld een lespakket voor basis- of middelbaar onderwijs ontwikkeld kunnen worden.

Voor de gemeente Steenwijkerland

Wanneer opgegraven wordt in de binnenstad is aanbevolen om rekening te houden met de mogelijkheid dat ondergrondse gangen aanwezig kunnen zijn. Bijvoorbeeld door dit op te nemen in het archeologisch beleid van de gemeente Steenwijkerland. De gehele binnenstad heeft al een hoge verwachting. Op de locaties van vermoedelijke gangen zou een extra aanmerking toegevoegd kunnen worden waarin de ondergrondse gangen benoemd worden. Mocht er op deze locatie een opgraving of ander archeologisch onderzoek plaatsvinden kan er rekening gehouden worden met extra nieuwsgierigheid van de mensen die geïnteresseerd zijn in de gangen. Bijvoorbeeld door extra gebruik te maken van vrijwilligers vanuit de stad.

Bij waardestelling van de kelders in de binnenstad van Steenwijk is het aanbevolen rekening te houden dat deze mogelijk een onderdeel zijn van een groter geheel waardoor ze behoudenswaardiger zijn.

De laatste aanbeveling is dat de gemeente een plan maakt van wat ze precies wil met de ondergrondse gangen.

7. Bronnenlijst

Literatuur

- Bennen, L. (2015). Markt 74: "Dat huus opten kelre". *Historische Mededelingen*, 4, 126–132.
- Bongers, J. M. G. (2009). *Steenwijk Gasthuispoort (gemeente Steenwijkerland, ov.): Een Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek* (Nr. 2009-06/01). De Steekproef b.v.
- Bongers, J. M. G. (2010). *Steenwijk, Gasthuispoort II: Een Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek* (Nr. 2010-06/15). De Steekproef b.v.
- Bruinenberg, H. (1965). *Duizend jaar Steenwijk*. N.V. boekdrukkerij G. Hovens Greve.
- Bulsink, P. (Presentator). (1989). In *Verhalen over ondergrondse gangen in Steenwijk*. [via transcriptie van cassettebandjes met de radio-opnames, Historische Vereniging Steewijk en Omstreken]. SLOS.
- Burggraaf, W. (2022). 'Voor ons kan erfgoed alles zijn': Drie erfgoedbegrippen nader bekeken. In *Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed*. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. <https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2022/01/01/drie-erfgoedbegrippen-nader-bekeken>
- CCVD. (2018). *Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA): versie 4.1*. SIKB.
- De Bone, W. (2022, 9 juli). Een begrip verdwijnt voor De Markt: De Bakker Steenstra stopt ermee. *Steenwijker Courant*. <https://steenwijkercourant.nl/steenwijk/Een-begrip-verdwijnt-voor-De-Markt-De-Bakker-Steenstra-stopt-ermee-27807261.html>
- De Goeijen, F. (2020, 1 april). Boven onderduikers, in de kelder een commandocentrum: hoe dokter Oskam uit Vroomshoop een spil in het verzet werd. *Tubantia*. Geraadpleegd op 20 september 2023, van <https://www.tubantia.nl/twenterand/boven-onderduikers-in-de-kelder-een-commandocentrum-hoe-dokter-oskam-uit-vroomshoop-een-spil-in-het-verzet-werd~a147c719/>
- de Kruijf, T., Alkemade, W. R. C., van Dijk, P. J. J., de Groot, S. J., Stichting Menno van Coehoorn, van Hoof, J. P. C. M., Scholten, F. W. J., van der Spek, C. W., & de Zee, J. (2019). *Atlas van historische verdedigingswerken in Nederland. Overijssel en Gelderland*. Stichting Matrijs.
- Delle, J. A. (2008). A tale of two tunnels: Memory, archaeology, and the Underground Railroad. *Journal of Social Archaeology*, 8(1), 63–93. <https://doi.org/10.1177/1469605307086078>
- De ondergrondse gangen van Grave | Archeologiedagen*. (2018, 9 oktober). Archeologiedagen. https://www.archeologiedagen.nl/act_archief_2018/de-ondergrondse-gangen-van-grave/
- De Gelderlander. (2006, 17 juni). *Dat er joden zaten was een publiek geheim*. De Gelderlander. Geraadpleegd op 20 september 2023, van <https://www.gelderlander.nl/achterhoek/dat-er-joden-zaten-was-een-publiek-geheim~a3343764/>
- Delle, J. A. (2008). A tale of two tunnels: Memory, archaeology, and the Underground Railroad. *Journal of Social Archaeology*, 8(1), 63–93. <https://doi.org/10.1177/1469605307086078>
- de Volkskrant. (2022, 15 december). Slechte leesvaardigheid? 'Kinderen in Nederland worden opgeleid tot woordratelaars'. *De Volkskrant*. Geraadpleegd op 22 januari 2024, van <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/slechte-leesvaardigheid-kinderen-in-nederland-worden-opgeleid-tot-woordratelaars~bdd47c7e/>
- Digibron.nl, Wel verhalen, maar geen bewijzen*. (z.d.). Digibron.nl. https://www.digibron.nl/viewer/collectie/Digibron/id/tag:RD.nl,19971118:newsml_7602a86af7b9e2770567ee4e78919f194ccff7365f659a11d430cba
- Duitse Kriegsmarine verzamelt in Steenwijk*. (z.d.). Overijssel viert de Vrijheid. Geraadpleegd op 8 september 2023, van <https://www.overijsselvrietheid.nl/oorlogsfotos/163>
- Eeuwenoude tunnels gevonden bij bouwwerkzaamheden in Kampen. (2023, 3 mei). *RTV Oost*. <https://www.rtvooost.nl/nieuws/2223804/eeuwenoude-tunnels-gevonden-bij-bouwwerkzaamheden-in-kampen>

Fix, M. (2018, 13 januari). Zoeken onder de stenen van de Markt. *De Stentor*, 5.

Gang gevonden uit de tijd van 80-jarige oorlog. (1959, 11 april). *Arnhemse Courant*.

Gemeente Steenwijkerland. (z.d.). *Bouwdossiers*. Gemeentearchief Steenwijkerland. Geraadpleegd op 15 september 2023, van https://www.archieven.nl/mi/1648/?mivast=1648&mizig=346&miadt=1648&milang=nl&mizk_alle=Markt%2038&miview=ldt

Gemeentearchief Steenwijkerland. (z.d.). *Voorgeschiedenis*. <https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=210&miadt=1648&miaet=1&micode=17&mi nr=1445088&miview=inv2&milang=nl>

Glop: een reis door de tijd. (z.d.). Erfgoed Hoorn. Geraadpleegd op 12 december 2023, van <https://www.erfgoedhoorn.nl/educatie/glop-een-reis-door-de-tijd/>

Halbertsma, H. (1978). Archeologisch nieuws Steenwijk. *Bulletin van de Nederlandse Oudheidkundige Bond*, 77(2), 110–115.

Halbertsma, H., Meijerink, H. J., & Erne, H. (1977). *De grote kerk van Vollenhove door de eeuwen heen* (M. C. Verhoeven-Zwaan, Red.). Kerkvoogdij der Hervormde Gemeente te Vollenhove.

Hildo Krop Museum. (2021, 9 december). *Villa Rams Woerthe*. Geraadpleegd op 19 september 2023, van <https://hildokropmuseum.nl/museum/rams-woerthe/>

In de brand. (z.d.). Canon van Nederland. Geraadpleegd op 18 september 2023, van <https://www.canonvannederland.nl/nl/overijssel/land-van-vollenhove/vollenhove/brand#:~:text=Sint%20Jansklooster%20is%20aan%20het,directe%20omgeving%20van%20het%20convent.>

Kammer, C. (2023, 5 december). Bij lezen staat Nederland nu bijna onderaan in de EU. NRC. Geraadpleegd op 12 december 2023, van <https://www.nrc.nl/nieuws/2023/12/05/bij-lezen-staat-nederland-in-eu-alleen-nog-boven-griekenland-a4183300>

Kerstens, B. (2015, 23 januari). Eeuwenoude tunnel ontdekt in Hoorn. *AD*. Geraadpleegd op 20 september 2023, van <https://www.ad.nl/binnenland/eeuwenoude-tunnel-ontdekt-in-hoorn~a0ada0b1/>

Laar, G. M., Spreen, H., Tiesnitsch, J., & van der Tuin, J. D. (Reds.). (2009). *Steenwijk Vestingstad: Een terugblik voor de toekomst*. Historische Vereniging Steenwijk en Omstreken.

Mijn vader zat tijdens de oorlog ondergedoken. (2019, 4 mei). HMC. Geraadpleegd op 20 september 2023, van <https://www.haaglandenmc.nl/nieuws/mijn-vader-zat-tijdens-de-oorlog-ondergedoken-in-het-ziekenhuis/>

Nationaal Park Dwingelderveld. (z.d.). *Ondergrondse kloostergewelven*. Geraadpleegd op 19 september 2023, van <https://www.nationaalpark-dwingelderveld.nl/uniek/nationaal-park/bewogen/ondergrondse/>

NOS. (2019, 3 december). Leesvaardigheid en leesplezier Nederlandse scholieren afgenomen. NOS. <https://nos.nl/artikel/2313086-leesvaardigheid-en-leesplezier-nederlandse-scholieren-afgenomen>

Nip, R. I. A. (z.d.). *Kloosters*. Geheugen van Drenthe. Geraadpleegd op 19 september 2023, van <https://www.geheugenvandrenthe.nl/kloosters>

Onderaardse gang ontdekt. (1959, 13 april). *Tubantia*, 2.

Ontdek de unieke verhalen en bezienswaardigheden van Steenwijk Vestingstad » Steenwijk Vestingstad. (z.d.). Steenwijk Vestingstad. Geraadpleegd op 12 december 2023, van <https://steenwijkvestingstad.nl/stad-van-verhalen/>

Ontmanteling van Grave als vestingstad. (1953, 24 april). *Delpher*. Geraadpleegd op 16 mei 2023, van <https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=grave+hampoor+gang&coll=ddd&identifier=MMUBTB04:210863020:mpeg21:a00064&resultsidentifier=MMUBTB04:210863020:mpeg21:a00064&rowid=1>

Ormel, J. W. (2023a). *Bouwhistorische opname Markt 56, Steenwijk: Januari 2023*. Dijkoraad B.V.

Ormel, J. W. (2023b). *Bouwhistorische Opname Onnastraat 7, Steenwijk: Januari 2023*. Dijkoraad B.V.

Ormel, J. W. (2023c). *Bouwhistorische opname, Markt 60, Steenwijk: Januari 2023*. Dijkoraad B.V.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. (2023, 6 november). *Verdrag van Faro*. Geraadpleegd op 22 januari 2024, van <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/erfgoedparticipatie-faro/verdrag-van-faro>

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. (z.d.-a). *Gerechtsgebouw(E), Markt 72, 8331 HK te Steenwijk*. Geraadpleegd op 17 september 2023, van <https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/monumenten/34589>

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. (z.d.-b). *Handel en kantoor, Markt 74, 8331 HK te Steenwijk*. Geraadpleegd op 17 september 2023, van <https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/monumenten/34590>

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. (z.d.-c). *Huis met gevel met rechte kroonlijst en gewijzigde onderpui in Steenwijk*. Geraadpleegd op 15 september 2023, van <https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/monumenten/34581>

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. (z.d.-d). *Woonhuis(K), Markt 56, 8331 HK te Steenwijk*. Geraadpleegd op 17 september 2023, van <https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/monumenten/34585>

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. (z.d.-e). *Woonhuis(K), Markt 60, 8331 HK te Steenwijk*. Geraadpleegd op 17 september 2023, van <https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/monumenten/34586>

Schricks, C. (2015a). De ontdekking van een onderaardse gang. *Kwartaalblad Vereniging Oud Hoorn*, 2015/1, 4–7.

Schricks, C. (2015b). *Glop. Archeologie West-Friesland*. Geraadpleegd op 12 december 2023, van <https://archeologiewestfriesland.nl/opgraving/404/>

SIKB. (2018). De KNA en BRL op zak: Versie 4.1 (4.1).

Sint Janskamp en Clarenberg. (z.d.). Canon van Nederland. Geraadpleegd op 19 september 2023, van <https://www.canonvannederland.nl/nl/overijssel/land-van-vollenhove/vollenhove/sint-janskamp-en-clarenberg>

Smit, T. (z.d.). *De naderende Tweede Wereldoorlog dient zich aan aan Steenwijk*. . . Mijn Stad Mijn Dorp. Geraadpleegd op 6 juni 2023, van <https://mijnstadmijndorp.nl/app/verhalen/de-naderende-tweede-wereldoorlog-dient-zich-aan-aan-steenwijk>

Spreen, H. (1995). *Steenwijk in 40-45*.

Steenwijk - Weerribben Wieden. (z.d.). Visit Weerribben Wieden. Geraadpleegd op 12 december 2023, van <https://www.visitweerribbenwieden.com/weerribben-wieden/steenwijk/>

Stenvert, R., Kolman, C., & De Monumentenzorg, N. R. V. (1998). *Monumenten in Nederland: Overijssel*. Rijksdienst Voor de Monumentenzorg.

Stichting Monument “De Voorzienigheid” Steenwijkerwold. (z.d.). *De geschiedenis van de Voorzienigheid in Steenwijkerwold*. Geraadpleegd op 18 september 2023, van <https://devoorzienigheidsteenwijkerwold.nl/tijdlijn/>

Sueur, C., & Schrijvers, R. (2006). *Archeologische verwachtingen- en beleidskaart voor het grondgebied van Steenwijkerland: Een aanzet tot het ontwikkelen van ruimtelijk archeologiebeleid* (Nr. V337). Vestigia.

te Kieffe, D., & Van Snippenburg, B. J. G. (2023). *Plangebied Markt 56, 60 en 64 en Onnastraat 3 en 7 te Steenwijk: Gemeente Steenwijkerland. Archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek* (Nr. 6021). RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V.

Terra Carta. (2018, 19 januari). *Detecteren ondergrondse kabels en leidingen t.b.v. herinrichting van de Markt in Steenwijk*.

- TNO Geologische Dienst Nederland. (z.d.-a). B16G1258 [Dataset]. In *DINOloket*. <https://www.dinoloket.nl/ondergrondgegevens>
- TNO Geologische Dienst Nederland. (z.d.-b). B16G1271 [Dataset]. In *DINOloket*. <https://www.dinoloket.nl/ondergrondgegevens>
- TNO Geologische Dienst Nederland. (z.d.-c). B16G1672 [Dataset]. In *DINOloket*. <https://www.dinoloket.nl/ondergrondgegevens>
- TNO Geologische Dienst Nederland. (z.d.-d). B16G1673 [Dataset]. In *DINOloket*. <https://www.dinoloket.nl/ondergrondgegevens>
- TNO Geologische Dienst Nederland. (z.d.-e). B16G1674 [Dataset]. In *DINOloket*. <https://www.dinoloket.nl/ondergrondgegevens>
- TNO Geologische Dienst Nederland. (z.d.-f). B16G1675 [Dataset]. In *DINOloket*. <https://www.dinoloket.nl/ondergrondgegevens>
- TNO Geologische Dienst Nederland. (z.d.-g). B16G1676 [Dataset]. In *DINOloket*. <https://www.dinoloket.nl/ondergrondgegevens>
- TNO Geologische Dienst Nederland. (z.d.-h). B16G1677 [Dataset]. In *DINOloket*. <https://www.dinoloket.nl/ondergrondgegevens>
- TNO Geologische Dienst Nederland. (z.d.-i). B16G1759 [Dataset]. In *DINOloket*. <https://www.dinoloket.nl/ondergrondgegevens>
- TNO Geologische Dienst Nederland. (z.d.-j). B16G1760 [Dataset]. In *DINOloket*. <https://www.dinoloket.nl/ondergrondgegevens>
- Van Dale. (z.d.-a). Van Dale. <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/tunnels#.ZGJronbP1PY>
- Van Dale. (z.d.-b). Van Dale. <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/gangen#.ZGJsZXbP1PZ>
- Van den Berghe, K. J. (2006). *Onderzoeksgebied Woldpoort-Paardenmarkt te Steenwijk, gemeente Steenwijkerland: Archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek* (Nr. 1309). RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V.
- Van Deventer, J. (2016, 9 april). *198 - 1 Steenwijk e.o volgens Jacob van Deventer, ca. 1560, (Gemeentearchief Steenwijkerland)*. Archieven.nl. Geraadpleegd op 19 september 2023, van <https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mizig=181&miadt=1648&miaet=14&micode=198&minr=1546625&miview=ldt>
- Van Deventer, J. & Gemeentearchief Steenwijkerland. (z.d.). *198 - 1 Steenwijk e.o volgens Jacob van Deventer, ca. 1560*. Archieven.nl. Geraadpleegd op 19 september 2023, van <https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mizig=181&miadt=1648&miaet=14&micode=198&minr=1546625&miview=ldt>
- van Zanten, P. (1997). Onderaardse gangen in Steenwijk. *Historische Mededelingen. Vestingwerken in Steenwijk*. (2020, 12 mei). Rijksmonumenten.nl. Geraadpleegd op 11 mei 2023, van <https://rijksmonumenten.nl/monument/34605/vestingwerken/steenwijk/>
- Vissinga, A. (2009). *Archeologische Rapporten Oranjewoud2009/09: Bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek in plangebied Onnastraat 38/40 te Steenwijk*. Oranjewoud b.v.
- Wissink, H. (2013, 1 mei). Onderaardse gang onder Hampoort open. *De Gelderlander*. Geraadpleegd op 20 september 2023, van <https://www.gelderlander.nl/maasland/onderaardse-gang-onder-hampoort-open~a7d57159/>
- Witteveen, M. (2020). *Maarten van Rossem. Krijgsheer en bouwer, Gelre 1500-1555*.

Afbeeldingsverantwoording

Alle foto's en afbeeldingen zijn gemaakt door de auteur, behalve onderstaande.

Afbeelding 19

Topografische Kaart 1850. (c. 1850). Topotijdreis. <https://topotijdreis.nl/>

Afbeelding 20

Topografische Kaart 1820. (c. 1820). Topotijdreis. <https://topotijdreis.nl/>

Afbeelding 21

Topografische Kaart 1866. (c. 1866). Topotijdreis. <https://topotijdreis.nl/>

Afbeelding 22

Topografische Kaart 1954. (c. 1954). Topotijdreis. <https://topotijdreis.nl/>

Afbeelding 23

Topografische Kaart 1909. (c. 1909). Topotijdreis. <https://topotijdreis.nl/>

Afbeelding 24

Topografische Kaart 1961. (c. 1961). Topotijdreis. <https://topotijdreis.nl/>

Afbeelding 25

Van Deventer, J. (c. 1560). *Steenwijk e.o volgens Jacob van Deventer*. Archieven. <https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mizig=181&miadt=1648&miaet=14&micode=198&minr=1546625&miview=ldt>

Afbeelding 26

Van den Kornput, J. (c. 1581). *Beleg van Steenwijk 1581*.

Afbeelding 27

Blaeu, J. (1649). *Steenwijk*.

Afbeelding 28

Kadastrale kaart 1832. (1832).

Afbeelding 29

17e eeuwse plattegrond van Campen. (c. 1650). Stadsarchief Kampen. <https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=216&miadt=69&miaet=14&micode=THA&minr=12020274&miview=ldt>

Afbeelding 30

Siège de Grave. (z.d.). Brabants Historisch Informatie Centrum. <https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=210&miadt=235&miaet=1&micode=343&minr=10687919&miview=inv2&milang=nl>

Afbeelding 31

Hattinga, A. (1749). *Derde deel 47 : Plan van de Grave en omliggende landen*. Brabants Historisch Informatie Centrum.

<https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=315&miadt=235&miaet=1&micode=343&mi nr=10686970&miview=ldt>

Alle kaarten in dit onderzoek zijn opgemaakt volgens conform het beoordelingsformulier afstuderen archeologie (met legenda, oriëntatie en schaalbalk).

Bijlage 1

Fictieverhaal

1.

Ze stoppen niet met luidkeels praten. Hun geschreeuw onderbreken ze alleen om meer wijn te drinken. De meiden lopen af en aan met bekers wijn. Matthijs moest zelfs al nieuwe wijn halen bij het wijnhuis in de stad. Even buiten lopen vond hij wel fijn. De koele oktoberlucht is een stuk beter te verdragen dan de muffe hitte van het stadhuis, dus is hij nog eens stiekem naar buiten geslopen. Hij doet nu al bijna een jaar klusjes voor het stadsbestuur. Het is fijn werk. Soms hoort hij zelfs nog wat interessants. Dat kan hij natuurlijk niet verder vertellen, maar hij weet het lekker wel vóór mensen in de stad. Een paar keer moest hij belangrijke brieven wegbrengen. Daarvoor is hij al een drie keer in Kampen geweest en zelfs een keer helemaal in Utrecht. Dat was wel een eind lopen.

Voor hij die brieven moest brengen was hij nog niet verder geweest dan Vollenhove. Dat is de enige plek waar hij vaak komt. Behalve Steenwijk natuurlijk, maar daar woont hij dus dat telt niet. In Vollenhove ging hij vaak op bezoek bij zijn tante. Zijn moeder wil al een tijdje niet dat hij de stad verlaat. Ze vindt het te gevaarlijk. Elke keer dat hij ook maar een stap buiten de muren doet, is ze zo bang dat hij maar thuis blijft. Nu kan niemand nog veilig buiten de muren komen, want vorige week is er een leger voor de poorten verschenen.

Vanochtend keek Matthijs over de aarden wallen die om de stad heen lopen. Normaal kon hij dan zo mooi, ver kijken. Nu is het enige wat hij ziet het Spaanse leger. In de verte zag hij nog net de verbrande resten van Oostwijk en Westwijk. Overal om de stad heen hebben de Spanjaarden flink gegraven. Ze hebben overal schansen gemaakt. Het leger kan zich daar achter verschuilen als het op vechten aankomt.

Over de soldaten voor de stad zijn ze binnen ruzie aan het maken. Sommige soldaten die hier al sinds de zomer zijn (die van de staat), zijn klaar om te vechten. Ze denken dat de stad het veel langer vol kan houden dan de Spanjaarden. Niet iedereen is daar zo van overtuigd. Die mensen willen dat Steenwijk om hulp vraagt. Nu zijn ze al de hele dag ruzie aan het maken.

Opeens krijgt Matthijs een klap op z'n schouder. Hij is zo in gedachten dat hij bijna een meter de lucht in springt. Het is zijn broer Pieter, die het nogal grappig vindt dat Matthijs zo schrok.

‘Rustig maar, kleintje,’ zegt Pieter lachend. Matthijs heeft er altijd een hekel aan als Pieter hem zo noemt. Hij doet het al jaren, maar ondertussen is Matthijs een kop groter. Pieter werkt met hun vader in de stallen. Eigenlijk had hun vader gewild dat ze beide in de stallen kwamen werken, ze hebben er genoeg te doen, maar Matthijs is een beetje bang voor paarden. Niet dat hij dat snel zou toegeven, natuurlijk, maar die beesten zijn zo groot. Hij voelt altijd dat paarden hem niet mogen en hij vindt dat hele gebeuren met nooit achterlangs lopen zo onhandig. Hij werkt liever voor het stadhuis.

Achter hen slaat een deur met een klap open en met een hardere klap weer dicht. Over de Markt beent meneer Van den Kornput, de leider van de soldaten die in de stad zijn, weg richting het huis waar hij slaapt. Matthijs bedenkt zich dat hij eigenlijk binnen hoort te zijn en laat Pieter alleen achter op straat. Hij is zijn irritatie van net alweer vergeten en loopt snel terug naar binnen.

2.

‘Matthijs! Jou hadden we net nodig.’ Is het eerste wat hij hoort als hij de kamer binnenkomt. Bijna iedereen is al weg. Matthijs heeft ze niet eens zien vertrekken, maar er staan nog maar twee mannen in de kamer. Meneer Plaet en Meneer Olthof. Die laatste sprak net tegen hem. Beiden zijn ze leiders van een groep soldaten.

‘Jij bent wel eens naar Kampen geweest, toch jongen?’ vraagt Olthof.

Matthijs knikt. Klinkt alsof hij eindelijk wat te doen krijgt.

‘Ook wel eens in het donker?’

‘Nee dat niet, meneer.’

Olthof twijfelt en Matthijs is even bang dat zijn kans nu al is vergaan.

‘Maar je kent wel de weg?’

Matthijs vrolijkt wat op.

‘De wegen zijn duidelijk genoeg. De eerste keer heb ik af en toe de weg moeten vragen, maar de tweede keer al minder vaak.’ Dat waren nog eens tijden. Toen mocht hij dagenlang lekker alleen onderweg zijn. Niemand die hem vertelde wat hij moest gaan doen. Tuurlijk het was lang lopen, maar dat vond hij helemaal niet zo erg.

‘En zonder over de grote wegen te gaan? Hoe zou je dat doen?’ vraagt Olthof nu. Het lijkt alsof hij ergens op wacht. Iets wat Matthijs zou zeggen misschien. Meneer Plaet luistert ook goed.

‘Ik ken de kleine weggetjes tot aan Vollenhove, meneer. Ik gebruik ze vaak als ik naar mijn tante ga. Dat zou ik zelfs wel in het donker kunnen, denk ik. Vanaf daar ken ik alleen de grote wegen.’ Het was alleen een tijdje geleden dat hij op de paadjes door het moeras had gelopen. Ach, hij weet ze vast nog wel.

Meneer Olthof en meneer Plaet kijken elkaar aan. Ze knikten. Blijkbaar het een goed antwoord.

‘Dan hebben we een opdracht voor je Matthijs.’

‘Iets naar Kampen brengen, neem ik aan.’ Matthijs praat zonder na te denken. Gelukkig moeten de heren hier om lachen.

‘Klopt jongen. We willen graag dat je een brief naar het stadsbestuur van Kampen brengt.’ Weer was het Olthof die praat. Meneer Plaet had nog geen woord gezegd sinds Matthijs weer binnen is. Hij probeert te bedenken of dat ook zo was voor hij naar buiten ging, maar hij weet het niet zeker. Hij denkt aan wat hij buiten zag en praat, alweer, zonder te denken. Staat zijn hoofd soms uit?

‘Is deze brief waarom meneer Van den Kornput zo boos was net?’ vraagt hij.

Olthof fronst even met zijn wenkbrauwen voor hij zucht.

‘Je hebt een scherpe tong, jongen. Pas op dat je daar niet meer in de problemen komt.’

Even denkt Matthijs dat dit het is, maar meneer Plaet geeft zowaar antwoord op Matthijs’ vraag.

‘Ja, hij is niet blij met ons, maar we moeten ook aan de stad denken. Gelukkig probeert hij ons ook niet tegen te houden.’

‘Let wel op, Matthijs. Deze brief is belangrijk. Om hem te kunnen bezorgen, moet je dwars door de Spaanse linies heen. Zij mogen deze brief niet in handen krijgen.’ Nu kijkt meneer Olthof Matthijs dringend aan. ‘Wees snel en blijf in ieder geval tot Vollenhove van de weg af.’

Meneer Plaet geeft Matthijs een dikke envelop met het wapen van Steenwijk.

‘Succes Matthijs.’

3.

Een kleine omweg langs huis was nodig om wat spullen te pakken. Hopelijk lijkt hij nu op iemand die ergens op visite gaat voor een paar dagen. Dat helpt onderweg vast. Even na middernacht komt hij aan bij de Woldpoort. Hier loopt hij tegen zijn eerste probleem van de nacht aan. De soldaten die de poort bewaakten, laten hem er niet door.

‘Het is belangrijk.’ Probeert hij nog.

‘Oooh, belangrijk,’ grapt de ene soldaat met een hoog stemmetje.

‘Interesseert me niet,’ zegt de ander kortaf, ‘bevelen zijn bevelen en deze poort blijft dicht.’

Matthijs probeert het nog een paar minuten, maar de soldaten zijn vastbesloten. Hij mag de stad niet uit.

Bij de andere poorten van de stad, gaat het hetzelfde. Nergens willen ze voor hem de poort open doen. Licht verslagen loopt hij weg van de Gasthuispoort, die was zijn laatste hoop. Deze soldaten zijn niet eens met hem in gesprek gegaan. De één zegt nee en de ander geeft hem zo’n harde duw dat hij bijna met zijn neus op de keien beland. Hij kan zich nog net opvangen met zijn handen.

Hij sjokt langzaam terug naar het stadhuis. Hij heeft niet veel zin om te vertellen dat het hem niet eens gelukt is om de stad te verlaten. Halverwege de straat ziet hij het huis waar Maria woonde met haar ouders. Zijn bui wordt nog wat donkerder. Toen de soldaten in de stad verschenen waren Maria en haar familie vertrokken. Op bezoek bij een zieke nicht, was het verhaal geweest, maar Maria had hem verteld dat ze niet zeker wisten of ze wel terug zouden komen. Ze had hem een kus op de wang gegeven en een uur later was ze vertrokken. Hij denkt vaak aan die kus.

Aangekomen bij het stadhuis twijfelt hij nog of hij naar binnen moet gaan. Opeens staat Pieter naast hem. Weer springt Matthijs bijna een meter de lucht in. Hij schrikt wel snel vandaag.

‘Rustig maar broertje.’ Pieter wijst naar de open deur, ‘ik zag je staan.’

‘Wat doe je hier nog zo laat?’ vraagt Matthijs.

‘Dat kan ik ook aan jou vragen.’

‘Ja, maar ik vroeg het eerst.’

‘Maar ik ben ouder.’

Zo kunnen ze nog de hele nacht doorgaan. Matthijs kijkt zijn broer boos aan, die zucht en gelukkig antwoord geeft.

‘Ik was op zoek naar iemand, maar ze is al naar huis, denk ik. Nu jij.’

Matthijs vraagt zich af hoeveel hij moest vertellen en besluit het zo kort mogelijk houden.

‘Ik moet de stad uit, maar de soldaten willen de poorten niet opendoen.’

Verrassend genoeg is dat alles wat Pieter nodig lijkt te hebben. Hij kijkt even nadenkend voor zich uit en vrolijkt dan op.

‘Als ik jou een geheime weg uit de stad laat zien, leer je mij dan de paadjes door het moeras?’ Daar hoeft Matthijs niet eens over na te denken.

‘Ja, is goed.’

‘Dan gaan we deze kant op, broertje.’ Pieter loopt het stadhuis weer in. Matthijs volgt. Ze nemen allebei een kaars achter glas mee.

Pieter leidt hem door het stadhuis. Trappen op, af en weer op. Door de ene na de andere deur tot ze uiteindelijk voor een mooi versierde houten deur blijven staan. Matthijs denkt dat ze ergens aan de kant van de Markt zijn. Tegenover de mooie deur, is nog een andere. Achter deze deur trekt Pieter een luik in de vloer open. Bij het schijnsel van de kaarsen kunnen de broers een paar treden zien. Langzaam dalen ze af in de kelder. De kelder is ruim en hoog genoeg zodat ze er makkelijk rechtop in kunnen staan. Pieter verdwijnt achter een paar hoog opgestapelde dozen en lijkt wat te doen met de muur. Even later ziet Matthijs een deel van de muur opengaan. Het is een deurtje, half zo groot als hij zelf is, en perfect verstopt. Het lijkt alsof halverwege de muur een deel van de stenen heeft besloten nu even geen onderdeel van de muur meer te willen zijn.

Pieter klimt er doorheen en Matthijs volgt. Hij gebruikt een van de kratten als opstapje. Eerst steekt hij een voet door het gat. Deze beland op een stenen ondergrond. Dan achterstevoren gebogen door de opening en als laatst zijn andere voet. Daarstraks dacht hij nog dat hij elk stukje Steenwijk ondertussen wel kende, nu weet hij dat niet meer zo zeker. Hoe veel van deze geheimen zou de stad nog voor hem verbergen?

De ruimte is niet zo hoog als de kelder van net, hij moet een stukje buigen om niet met zijn hoofd tegen het plafond te stoten. De lucht is wat muf en vochtig, zoals de meeste kelders, maar je kunt goed adem halen. Er zal wel ergens frisse lucht binnenkomen. De gang, want dat is het, is een boog van bakstenen. Het is misschien een meter breed en, hoewel er hier en daar een spinnenweb hangt, ziet het er stevig genoeg uit. Matthijs is niet bang dat de gang zo in gaat storten. Zelfs niet wanneer hij bedenkt dat de hele Markt boven zijn hoofd ligt. Zeker niet. Hij is toch niet bang voor een paar bakstenen.

En grond.

Heel, heel veel grond.

Zeker niet bang.

Pieter onderbreekt zijn gedachten door te zeggen dat hij weer terug moet. Wat onhandig geschuifel later, is Pieter weer aan de kant van de kelder. Hij klimt door het gat terug de kelder in. Met een zachte klik sluit het deurtje zich weer.

Matthijs staat alleen in de gang met alleen zijn kaars als gezelschap. Tja, denkt hij, ik kan hier ook niet de hele nacht blijven staan. Hij grijpt zijn kaars steviger vast, hijst zijn tas op en zet zijn eerst stap in de ondergrondse gang.

4.

Een eerste afsplitsing is er al na twintig stappen. Een scherpe bocht naar rechts leidt duidelijk terug naar een van de andere huizen aan de Markt. Hij loopt er voorbij. Het is voor hem de verkeerde kant op. Hoeveel van deze gangen zouden er zijn onder Steenwijk? En wie weet er van af? De soldaten? Het stadsbestuur? Pieter zei dat het een geheime gang was, maar hij kan toch niet de enige zijn die er vanaf weet? Nou, nu in ieder geval niet meer. Nu weet Matthijs het ook. Hij loopt voorbij de andere gang.

Door zijn kaars kan hij een stukje voor zich uit kijken. Verder dan dat is er alleen het donker. Iemand anders licht zou hij makkelijk aan kunnen zien komen. Tenzij er een bocht in de gang was, maar die leek er niet te zijn. Hij maakt zich hier wel een beetje zorgen over, want voor zijn gevoel loopt hij nog niet de goeie kant op.

Stap voor stap, beetje bij beetje loopt Matthijs door de gang. De kaars voor zich uit in zijn ene hand en met de ander gaat hij langs de muur. Het is fijn om de stenen te voelen. Ze helpen hem onthouden dat dit echt is en niet een droom.

Zo gaat Matthijs langzaam door de gang heen tot er muur recht voor hem verschijnt. Hij is vast bij een van de huizen aan de overkant beland. Om hem heen zijn nog de muren van de gang. Voor hem de bogen van een kelder. Het laat nog maar één plek over waar hij heen kan gaan. Aan de linkerkant buigt de gang scherp af. Het lijkt alsof een extra boog om de kelder heen is gebouwd. Het laat een klein gangetje over tussen de kelder de muur van de gang. Even staat Matthijs er naar te kijken. Het lijkt hem niet heel prettig om zichzelf hier tussendoor te persen, maar hij heeft geen keus. Het is heel erg smal. Hij kent wel een paar mensen in de stad die hier niet tussendoor zouden passen. Hij past zelf maar net.

De gang is lang en krap. Zijn nek begint pijn te doen omdat hij steeds zijn hoofd moet buigen. Uiteindelijk komt hij uit in een bredere gang. Deze lijkt op de gang waar hij in begon. Nu moet hij een richting kiezen. Voor zijn gevoel is hij te ver richting de kerk beland, dus hij denkt dat hij linksaf moet. Even twijfelt hij. De kerk moet haast wel rechts zijn. Zou deze gang...?

Niet nu. Vastbesloten gaat Matthijs linksaf. Later, wanneer hij weer terug is in de stad, dan gaat hij rustig alle gangen verkennen. Nu moet de brief eerst.

Zijn hand strijkt weer langs de muur, de kaars houdt hij voor zich uit. Na een tijdje komt hij opnieuw bij een splitsing. Weer gaat hij af op waar hij denkt dat hij heen moet. Dat Pieter hem niet verteld heeft waar hij heen moet vind Matthijs wel raar. Misschien dat Pieter het ook niet weet. Misschien is die zelfs nooit verder dan het begin van de gang geweest. Dat zou best kunnen.

Hij gaat rechtsaf en komt na een paar stappen een probleem tegen. Een hoop zand verspert de doorgang. Uit de rechtermuur zijn bakstenen gevallen met een hele lading zand er achteraan. Het sluit bijna de hele gang af. Zou hij terug moeten? Een ander pad proberen te zoeken? En hoe lang zou hij daar wel niet mee bezig zijn. Dan komt hij misschien de stad niet eens uit voor de zon op komt. Dat laat maar één ding over.

Terwijl hij zich langs de hoop zand wringt, moet hij een beetje lachen om zichzelf. Was hij een paar uur geleden echt nog aan het klagen over de lucht in het stadhuis? Nu zou hij graag zo veel lucht om zich heen willen. Zelfs al is het de lucht van ruziënde, oude mannen.

Uiteindelijk valt het mee om langs het zand te komen. Hij is maar één keer gestruikeld en met zijn gezicht in het zand beland. Helaas is het niet de enige plek waar de gang kapot is. Meer hopen zand versperren de weg en af en toe missen er bakstenen. Deze gang lijkt een stuk minder gebruikt te worden dan de vorige. De gang wordt steeds lager. Aan het begin van deze gang moest Matthijs nog net zijn hoofd buigen, maar aan het eind loopt hij bijna dubbel gebogen. Dan is er nog een opstapje waardoor hij nog minder ruimte heeft. De bakstenen zijn gestopt. Om hem heen is alleen nog donkere aarde. Heel anders dan het lichte zand van de instortingen. Dit zal wel de stadswal zijn.

Op handen en voeten kruipt Matthijs nu door de gang, zijn gezicht gevaarlijk dicht bij de kaars in zijn hand. De aarde komt steeds dichterbij. Hij is zo druk bezig met vooruit gaan, dat hij niet merkt dat de gang stopt. Zijn hand, die de kaars vasthoudt, stoot tegen iets hards. De kaars valt en gaat uit. Zo donker heeft Matthijs het nog niet meegemaakt in zijn leven. Overal waar hij is, is wel een beetje licht. Thuis, de lichten van de stad. Zelfs buiten de stad in het donker is er altijd het licht van de maan en de sterren. Nu is er niets meer om hem heen. Het donker is alles wat er is. Hij is niet snel bang, maar dit is hem te veel. Hij is boos en bang en begint wild om zich heen te slaan. Hij voelt weer het harde ding. Hij raakt het nog een keer en nog een keer. Deze keer lijkt het te bewegen. Het geeft Matthijs hoop. Opnieuw en opnieuw slaat hij, opeens voelt hij dat het hout is. Langzaam beweegt het tot het opeens meegeeft. Het klapt om. Naar buiten. Hij ziet het maanlicht. Nog nooit heeft dat zo mooi geleken.

Langzaam maar zeker lukt het hem om uit het gat te klimmen. Boven hem torent de stadswal. Hij is net naast de Gasthuispoort beland. Na alle krappe ruimtes onder de grond geniet hij van de ruimte om hem heen.

Na een koud bad in de gracht, het is tenslotte eind oktober, zoekt hij zijn weg door het Spaanse kamp. Hij doet alsof hij een loopjongen voor het leger is. Als iemand op hem afkomt, doet hij net alsof hij de taal niet spreekt. Met zo veel huurlingen valt Matthijs niet op. Niemand stopt hem als hij het kamp weer uit loopt.

Onder het licht van de maan dat zijn pad verlicht, begint Matthijs aan de lange weg naar Kampen.